

Aleksandra Dul

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6194-0643>

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny

email: dul@hist.uj.edu.pl

Życie towarzyskie dziewiętnastowiecznej wiejskiej parafii. Analiza sieci społecznych*

Social Life of a 19th Century Rural Parish. A Network Analysis

Abstrakt

Artykuł stanowi próbę charakterystyki relacji towarzyskich między mieszkańcami podkrakowskiej parafii Iwanowice na przestrzeni piętnastu lat w pierwszej połowie XIX wieku. Oparcie badania o metody analizy sieci społecznych (SNA) pozwala na prześledzenie wpływu różnych czynników: miejscowości zamieszkania, struktury zawodowej, wieku, piśmienności oraz wyznania na kształtowanie się zaobserwowanych struktur społecznych. Oprócz tego zastosowanie odpowiednich miar sieci umożliwia wytypowanie grupy centralnych postaci w życiu towarzyskim badanej społeczności.

Abstract

This paper attempts to provide a detailed characteristic of social relations among the inhabitants of Iwanowice parish, a rural area near Krakow, over a time span of fifteen years within the first half of the 19th century. Social network analysis tools are used for an assessment of the effect of various factors, such as place of residence, occupational structure, age, literacy and religious denomination, on the shaping of the observed social order. Moreover, additional graph measures are used to identify the key social actors of the community.

---

* Za konsultacje w trakcie pracy nad niniejszym artykułem i cenne uwagi pragnę podziękować drowi hab. Konradowi Wnękowi z Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Relacje towarzyskie należą do tych zagadnień, które w dostępnych historykowi materiałach odzwierciedlone są raczej pośrednio i wybiórczo, i których uchwycenie może przysporzyć pewnych trudności. Tekst stanowi próbę scharakteryzowania procesu formowania się więzi społecznych oraz wskazania czynników, które mogły mieć w tej kwestii szczególne znaczenie w oczach członków dziewiętnastowiecznej wiejskiej społeczności. Dysponujemy oczywiście sporym zasobem źródeł pamiętnikarskich i opracowań etnograficznych, pozwalających rzucić nieco światła na ten problem. Niniejsze badanie ma w założeniu pełnić funkcję komplementarną wobec takiej analizy. Oparcie go na źródłach demograficznych powstałych w ramach powszechnej rejestracji, która w równej mierze dotyczyła wszystkich członków społeczności, pozwala na uzyskanie obrazu cechującego się większym stopniem obiektywizmu, a wyjście ponad perspektywę jednostek umożliwia oddanie w jakimś sensie głosu wszystkim zainteresowanym, bez ograniczania się do specyficznej podgrupy, która pozostawiła po sobie spisane relacje czy wspomnienia.

W wydobyciu niuansów życia towarzyskiego dobrze może się sprawdzić metoda analizy sieci społecznych (Social Network Analysis – SNA). Zrodziła się ona jako wynik wdrożenia matematycznej teorii grafów do badań socjologów; jej wyjątkowa plastyczność i łatwość adaptacji do różnych rodzajów danych, a także szeroki wachlarz narzędzi analitycznych sprawiły, że z czasem zyskała również uznanie ze strony archeologów¹, a obecnie coraz częściej także historyków².

Niewątpliwą zaletą tej metody jest możliwość zaobserwowania procesów, które niejednokrotnie pozostają nieuchwytnie przy zastosowaniu innych technik, a także matematycznego opisanie zjawisk często opierających się kwantytatywnej analizie. Jest to zarazem koncepcja, która szczególnie odwołuje się do naszej intuicji i wyobraźni, co jednak łatwo może prowadzić do wytworzenia pewnego złudzenia. Należy bowiem pamiętać, że opisywana sieć stanowi wyłącznie pewną konstrukcję badawczą, a nie bezpośrednio odzwierciedlenie ówczesnej rzeczywistości społecznej. Może być budowana wyłącznie w oparciu o wybrane

---

¹ Zastosowania analizy sieciowej w badaniach archeologów zebrał w swoim artykule Tom Brughmas, zob: Tom Brughmans, „Thinking Through Networks: A Review of Formal Network Methods in Archaeology”, *Journal of Archaeological Method and Theory* 20 (2013), 4: 623–662, <https://doi.org/10.2307/43654602>.

² Zob. m.in.: Giovanni Ruffini, *Social Networks in Byzantine Egypt* (Nowy Jork: Cambridge University Press, 2011); Christine Fertig, „Rural Society and Social Networks in Nineteenth-Century Westphalia: The Role of Godparenting in Social Mobility”, *Journal of Interdisciplinary History* 39 (2009), 4: 497–522, <https://doi.org/10.1162/jinh.2009.39.4.497>; Klaus Hamberger, Cyril Grange, Michael Houseman, Christian Momon, „Scanning for Patterns of Relationship: analyzing kinship and marriage networks with Puck 2.0”, *The History of the Family* 19 (2014), 4: 564–596, <https://doi.org/10.1080/1081602X.2014.892436>; Sandro Guzzi-Heeb, „Kinship, Ritual Kinship and Political Milieus in an Alpine Valley in 19th Century”, *The History of the Family* 14 (2009), 1: 107–123, <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2009.01.002>.

aspekty tejsze rzeczywistości, które są dostatecznie dobrze udokumentowane w dostępnych nam dzisiaj archiwaliach. Z kolei faktycznie niegdyś istniejąca sieć społeczna stanowiła o wiele bardziej gęsty i złożony spłot nachodzących na siebie powiązań o charakterze zawodowym, ekonomicznym, rodzinnym, a także *stricte* psychologicznym, odnoszących się do sympatii, przyjaźni czy uczucia. W próbach odtworzenia tak skomplikowanych struktur jesteśmy skazani na odwoływanie się do tych kategorii relacji, których namacalne odbicie możemy zaobserwować w źródłach; należy jednak mieć na uwadze, że nie są to jedyne, ani tym bardziej najlepsze, możliwe dane, jakie można by sobie wyobrazić jako podstawę takiego badania. Wynikają stąd dwie kwestie: konieczność wyjątkowo ostrożnej interpretacji poczynionych obserwacji, a także konfrontowania ich z rezultatami uzyskanymi w oparciu o inne rodzaje informacji. Tworzenie sieci na podstawie możliwie urozmaiconego zestawu danych pochodzących z różnych typów dokumentów wydaje się więc dobrym kierunkiem przyszłych badań. Mówiąc o potencjalnych komplikacjach wynikających ze stosowania metody sieciowej, nie można również nie wspomnieć o konieczności dodatkowego upewnienia się, na ile obserwowane struktury odzwierciedlają faktycznie występujące w badanej populacji trendy i zjawiska, a na ile pozostają one dziełem przypadku³.

Fundamentalnym problemem, o dużym znaczeniu dla interpretacji uzyskanych wyników, są wstępne założenia dotyczące architektury sieci. Na pierwszy plan wysuwa się tutaj kwestia obrania pewnego medium, zastępującego nam niemożliwą do przeprowadzenia ankietę socjologiczną, na podstawie którego będziemy mogli zdefiniować umowną relację między członkami społeczności. W tym celu można się posłużyć różnymi rodzajami dokumentów, które w różny sposób łączą ze sobą występujące w nich osoby. W niniejszym badaniu są to źródła metrykalne, a jako odzwierciedlenie powiązań towarzyskich przyjęto zawarte w nich relacje świadkowania.

Przedmiotem badań jest społeczność podkrakowskiej parafii Iwanowice w latach 1810–1825. Okres ten cechuje szczególna specyfika – na ziemiach Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego, obowiązywało wówczas ustawodawstwo napoleońskie, co wiązało się z wprowadzeniem *novum* w postaci urzędników stanu cywilnego i obowiązkowej, prowadzonej równolegle z kościelną, świeckiej rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów. Wszystkie te czynności prawne wymagały obecności świadków; poszukując odpowiedniej bazy źródłowej, należy jednak zadać pytanie o ich charakter. Cywilna rejestracja urodzeń i zgonów wydaje się w tym kontekście cechować sporą przypadkowością; w celu możliwie szybkiego i sprawnego zgłoszenia zdarzenia na świadków powoływano

---

³ Problem ten poruszyli m.in. Hamberger i in., „Scanning”, 591. Dla analizowanej sieci zagadnienie to zostanie szczegółowo omówione w osobnym artykule.

często osoby będące w danej chwili w pobliżu, sąsiadów lub krewnych. Z drugiej strony wybór rodziców chrzestnych stanowił decyzję o poważniejszych i bardziej długofalowych konsekwencjach, co pociągało za sobą inny mechanizm decyzyjny⁴. Świadczenie na ślubie wydaje się rozsądnym kompromisem; jako rezultat przemyślanego wyboru stanowiło ono niewątpliwie wyróżnienie w oczach lokalnej społeczności, a równocześnie jego znaczenie wygasało w chwili, gdy cichły ostatnie echa zabawy weselnej. Jednocześnie ten rodzaj aktów otwiera przed nami wyjątkowo dogodny materiał badawczy, który pozwala na uzyskanie względnie dużej liczby relacji oraz porównanie danych z metryk cywilnych i kościelnych.

W tym miejscu warto zatrzymać się na chwilę nad ówczesnym rozumieniem małżeństwa oraz jego prawnymi uwarunkowaniami. W odniesieniu do wiejskiej społeczności w analizowanym okresie można mówić o trzech równoległe funkcjonujących jego aspektach.

Małżeństwo cywilne

Pierwszym, o największym znaczeniu w kontekście tego badania, jest małżeństwo cywilne. W Księstwie Warszawskim regulujące tę kwestię ustawodawstwo napoleońskie wprowadzono w 1808 roku, natomiast na przyłączonych później terenach, do których przynależała parafia iwanowicka, nowe prawo weszło w życie 15 sierpnia 1810 roku⁵. O ile sam Kodeks Napoleona dobrze się przyjął, a z czasem zaczął być wręcz postrzegany jako ostoja polskośći w rzeczywistości zdominowanej przez prawodawstwo zaborcze⁶, o tyle jego rozwiązania w dziedzinie prawa małżeńskiego okazały się nazbyt nowatorskie⁷. Już od pierwszych lat istnienia Królestwa Polskiego dyskutowano nad odwrotem od rozdziału cywilno-religijnego⁸; ostatecznie Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego, który

---

⁴ Michał Fedorowski, *Lud z okolic Żarek, Siewierza i Pilicy* (Warszawa: Skład główny w księgarni M. Arcta, 1888), 30.

⁵ „Dekret Księcia Warszawskiego z 9 czerwca 1810 o zaprowadzeniu Kodeksu Napoleona do 4 Departamentów, przez traktat wiedeński do Księstwa Warszawskiego wcielonych”, w: Zenon Łączyński, red., *Prawo cywilne obowiązujące w województwach centralnych (reprint z wydania Warszawa 1937)* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1997), 279. Na poziomie parafii data ta faktycznie wyznacza cezurę w sposobie rejestracji ślubów, stąd akta cywilne za 1810 r. obejmują tylko 3 metryki spisane w ostatnim kwartale.

⁶ Jan Kodrębski, „Prawo rzymskie a Kodeks Napoleona w Polsce XIX wieku”, *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Iuridica*, 38 (1988): 157.

⁷ Henryk Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne. Rys historyczny* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1996), 102; Ewa M. Ziółek, *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2012), 100.

⁸ Anna Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815–1830)* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2008), 205, 211.

wszedł w życie z początkiem 1826 roku⁹, przywracał uprzywilejowaną pozycję małżeństwa religijnego i ujednotaczał metryki kościelne i cywilne¹⁰.

Zasady spisywania aktów małżeństwa precyzowała Księga I Kodeksu. Dla niniejszego badania istotne są następujące uwarunkowania: ślub zawierano w obecności czterech świadków¹¹, wyłącznie mężczyzn w wieku co najmniej 21 lat, wybieranych „przez osoby interesowane”¹², a sam dokument powinien odnotowywać następujące informacje: „imiona, nazwiska, stan życia, wiek, miejsca urodzenia, i zamieszkania małżonków” oraz „imiona, nazwiska, wiek, stany życia, zamieszkania świadków, ich zeznanie, czyli są krewnymi lub powinowatymi małżonków, z której strony, i w jakim stopniu”¹³. Dzięki temu, dla każdej występującej w metrykach cywilnych osoby, dysponujemy zestawem pięciu podstawowych parametrów obejmujących miejscowość zamieszkania, zawód i/lub status społeczny, wiek oraz wyznawaną religię (odnotowywano wyznania inne niż rzymskokatolickie) i piśmienność (wszystkie wymienione w akcie osoby powinny złożyć podpis pod dokumentem; jeśli nie były w stanie tego uczynić, zamieszczano stosowną adnotację). Zespół z lat 1810–1825 obejmuje w sumie 232 akty, które zawierają informacje o 928 relacjach świadkowania.

Kompletność uzyskanych w ten sposób danych przedstawia się bardzo dobrze. Miejscowość zamieszkania odnotowana jest konsekwentnie w każdym przypadku. W aktach z 1810 roku dwukrotnie nie wskazano zawodu świadka, natomiast księgi za lata 1817 i 1818 zawierają po jednym braku wpisów dotyczących wieku świadków (w obu przypadkach kompletność na poziomie 99,8%). Nieco inaczej przedstawia się ocena danych dotyczących piśmienności oraz wyznania. W pierwszym wypadku o wiarygodności rejestracji świadczą osoby takie, jak organista z Iwanowic, który podpisywał się konsekwentnie pod każdym z pięciu aktów, w których pojawiał się w charakterze świadka, oraz grupy zawodowe (ekonomów oraz szeroka grupa różnego szczebla urzędników) albo religijne (Żydów), które składają się wyłącznie z osób piśmiennych. Niektórzy jednak pojawiający się wielokrotnie w aktach świadkowie, jak sołtys, podwójci czy młynarz, złożyli podpis tylko pod jedną z metryk, w których występują. Być może były to osoby na tyle rozpoznawalne, a zarazem cieszące się dużym autorytetem, że sama ich obecność uchodziła za dostateczną gwarancję aktu; być może spisujący metryki

---

⁹ „Prawo przechodnie do Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1/13 czerwca 1825”, w: Łączyński, *Prawo cywilne*, 280.

¹⁰ Barańska, *Między Warszawą*, 534, 536.

¹¹ Kodeks Napoleona, Księga I, Tytuł I, Dział III, art. 75. Wszystkie odwołania do Kodeksu odnoszą się do wydania: *Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy* (Warszawa: Drukarnia Xięży Piarów, 1811).

¹² Kodeks Napoleona, Księga I, Tytuł I, Dział I, art. 37.

¹³ Tamże, Dział III, art. 76.

pleban z różną uwagą podchodził do każdorazowego dopełniania formalności. Parametr ten należy zatem rozpatrywać jako pewien punkt odniesienia, a nie stuprocentowy miernik piśmienności. Lepiej ma się rzecz w przypadku wyznania (określanego na podstawie stosownej adnotacji przy nazwisku). W praktyce wystąpiły jedynie dwie możliwości: każdorazowo odnotowywany judaizm oraz domyślny rzymski katolicyzm. O staranności zapisu świadczyć może to, że osoby o żydowskich imionach oraz podpisujące się alfabetem hebrajskim we wszystkich przypadkach zostały określone jako Żydzi.

Należy przy tym nadmienić, że dane rejestrowane były z różną dokładnością dla panów młodych i świadków. Problem ten jest najlepiej widoczny w przypadku odnotowywania wieku. Indeks Whipple'a dla wpisów dotyczących panów młodych wynosi 107, a dla świadków aż 264. Dwie informacje wymagane zgodnie z instrukcją Kodeksu w wypadku świadków: z którą ze stron są powiązani oraz w jaki sposób, były spisywane bardzo nieregularnie i zbyt rzadko (w sumie w 11% przypadków), żeby można je było z powodzeniem zastosować w badaniu. W kompletnych pod tym względem aktach wymieniani są najpierw świadkowie pana młodego, potem panny młodej, jednak sposób prowadzenia rejestracji w pozostałych przypadkach nie pozwala na stwierdzenie, czy kolejność ta była zawsze zachowywana. Aktywność towarzyska, która jest przedmiotem badania, w przypadku kobiet nie znalazła swego odzwierciedlenia w źródle, między innymi właśnie przez niemożność jednoznacznego przyporządkowania świadków do każdej ze stron. Przede wszystkim jednak prawne niedopuszczenie kobiet do pełnienia tej funkcji sprowadzało je wyłącznie do roli biernej osoby (proszącej o świadkowanie, a nie świadkującej) w analizowanej strukturze i tym samym poważnie zaburzyło jej równowagę, co ostatecznie zaważyło na decyzji o zawężeniu analizy jedynie do męskiej populacji parafii¹⁴. Warto również dodać, że zbudowana w ten sposób sieć ma postać tzw. grafu skierowanego, który dla wszystkich relacji zachowuje informację o tym, w jakim charakterze – pana młodego czy świadka – występują połączone osoby.

Wobec osób, które występowały w metrykach wielokrotnie i dla których zarysował się problem ujednolicenia zestawów danych pochodzących z różnych aktów, przyjęto następujące zasady: w przypadku miejscowości wskazywano tę pojawiającą się najczęściej, w przypadku wieku z kolei każdorazowo obliczano rok urodzenia i następnie podawano średnią arytmetyczną uzyskanych wyników¹⁵. Osobę uznawano za piśmienną, jeżeli przynajmniej raz złożyła ona podpis pod dokumentem. Nigdy nie wystąpił natomiast konflikt danych na polu wyznania.

¹⁴ Skojarzenie na potrzeby badania świadków z wyłącznie jednym z małżonków niewątpliwie stanowi uproszczenie; dodatkowo niekompletna rejestracja powiązań rodzinnych uniemożliwia prześledzenie wpływu tego istotnego kryterium na dobór świadków.

¹⁵ Obliczono również medianę wyników, o czym mowa dalej.

W przypadku zawodu z kolei pojawiły się dwie zasadnicze kwestie. Pierwsza dotyczyła dwóch określeń populacji rolniczej, które w źródle przyjmowały charakter zbyt ogólny, by można je było powiązać z określonym zajęciem lub statusem materialnym: *Rolnik* pojawiał się w określeniach *Rolnik gospodarz*¹⁶ oraz *Rolnik służący*¹⁷, natomiast *włościanin* mógł być dookreślony jako *w służbie zostający włościan*¹⁸ lub *na gospodarstwie zamieszkały włościan*¹⁹. Przyporządkowując ostatecznie określenia, nadano więc – kosztem powyższych – priorytet tym, które wnoszą więcej informacji, np. *kmieć*, *półrolnik* lub *zagrodnik*. Drugi problem stanowi nieuchronną konsekwencję faktu, że badanie obejmuje przedział czasowy rzędu kilkunastu lat. Pojawiły się w nim więc osoby, które po raz pierwszy wystąpiły w metrykach w charakterze parobka lub pomocnika, a w kolejnych latach określane były już inaczej. Stąd na przykład *parobek*, syn młynarza, który później stał się *młynarzem*, w badaniu wystąpił jako młynarz. Określenia pierwszego rodzaju otrzymały niższy priorytet.

Małżeństwo religijne

W społeczeństwie w przeważającej mierze katolickim, silną, ugruntowaną w tradycji pozycją cieszyło się małżeństwo sakramentalne. Mimo faworyzowania przez władze rejestracji cywilnej²⁰, ślub kościelny nadal pozostawał standardem. Świadczy o tym porównanie wpisów z zachowanych metryk kościelnych z lat 1810–1821 z aktami cywilnymi dla tego okresu. Ze 166 zawartych wówczas ślubów cywilnych aż 159 zostało również odnotowanych w *Liber copulatum*; jedynie 7 zarejestrowano wyłącznie cywilnie, a 15 – tylko religijnie²¹. Dodatkowo, aż 144 śluby odnotowane podwójnie w obu przypadkach miały identyczną datę dzienną²². Niebagatelne znaczenie miał tu zapewne fakt, iż na mocy obowiązujących przepisów to pleban iwanowicki prowadził rejestrację świecką jako urzędnik stanu cywilnego²³. Można jednak zauważyć, że społeczność wiejska

---

¹⁶ Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach, 29/357/0/-/11, 20.

¹⁷ Tamże, 30.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, 40.

²⁰ M.in. przez zarządzenie, w myśl którego akt cywilny powinien zostać spisany przed dopełnieniem ceremonii kościelnej. Zob. *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, t. 1, nr 1–12, 196.

²¹ W tym trzy wpisy z 1810 r. z okresu przed wprowadzeniem rejestracji cywilnej oraz trzy wpisy dotyczące ślubów celebrowanych w parafii panny młodej, gdzie najprawdopodobniej został również spisany odnośny akt cywilny.

²² W większości pozostałych przypadków różnica wynosi 1–2 dni; nigdy nie przekracza miesiąca.

²³ *Dziennik Praw*, 195.

karnie podporządkowała się nowemu prawu i nie praktykowała opóźnień między zawieraniem ślubu cywilnego i kościelnego, choć wiązało się to ze zwiększoną ponoszoną jednorazowo opłatą²⁴. W sumie dla lat 1810–1821 zachowały się dane o 174 ślubach kościelnych. W 167 przypadkach wykazywano dwóch świadków, w 3 – trzech, a w 4 – żadnego; byli nimi wyłącznie mężczyźni.

Formę zawierania ślubu, wymaganą dla uznania ważności małżeństwa, uregulował Sobór Trydencki dekretem *Tametsi*²⁵. Konieczna była obecność właściwego proboszcza oraz przynajmniej dwóch świadków. Kluczowe znaczenie miała mieć tzw. „obecność fizyczna i moralna”; wszyscy asystujący powinni zatem nie tylko osobiście stawić się w miejscu zawierania sakramentu, ale zarazem być w pełni świadomymi dokonującego się obrzędu, co wykluczało osoby nie w pełni władz umysłowych, śpiące lub nietrzeźwe²⁶. Co ważne, prawo kanoniczne nie wymagało wprost, żeby świadkowie byli specjalnie wcześniej wskazywani; nie musieli oni znać żadnego z małżonków, a nawet mogli być świadkami wbrew własnej woli. Formalnie nie byli więc pozbawieni możliwości pełnienia tej funkcji rodzice małżonków, kobiety, a nawet innowiercy, choć równocześnie zalecano respektowanie tych zastrzeżeń w zwykłych okolicznościach²⁷. Pewne dookreślenia nastąpiły później: przepisy papieskie z 1672 roku nakazywały wybieranie współwyznawców jako świadków ślubów katolików, natomiast patent cesarski dla Galicji Zachodniej z 1796 roku wykluczał ze świadkowania młodzieńców i dziewczęta, które prowadzą do ślubu narzeczonych²⁸. Prawo kanoniczne kładło zatem w pierwszej kolejności nacisk na dochowanie odpowiedniej formy, kryteria osobowe zaostrażając właściwie wyłącznie w stosunku do kapłana.

Również Sobór Trydencki nakazał proboszczom prowadzenie księgi zaślubionych. Dla potrzeb tego badania istotne jest, że wpisy powinny obejmować imiona, nazwiska i zawody świadków ślubu oraz ich podpisy lub własnoręcznie skreślone znaki krzyża²⁹ oraz to, że w księdze miały być również odnotowywane

---

²⁴ Takse dla kapłana pełniącego równoległe z posługą religijną obowiązki urzędnika stanu cywilnego urzędowo ustalono na połowę wysokości wynagrodzenia urzędnika świeckiego, zob. *Dziennik Praw*, 196. Warto przy tym podkreślić, że jednoczesność rejestracji cywilnej i kościelnej małżeństw w dziewiętnastowiecznej Europie Zachodniej nie była zjawiskiem oczywistym. Por. Vincent Gourdon, „Les témoins de mariage civil dans les villes européennes du XIXe siècle: quel intérêt pour l’analyse des réseaux familiaux et sociaux”, *Histoire, Économie et Société* 27 (2008), 2: 65–66.

²⁵ Na ziemiach polskich obowiązywał on od 1564 r., zob. Józef Pelczar, *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i w Królestwie Polskiem* (Kraków: nakładem autora, 1890), 298.

²⁶ Tamże, 311.

²⁷ Tamże, 313.

²⁸ Tamże, 313.

²⁹ Tamże, 515.

małżeństwa *cum assistentia passiva*³⁰. W odróżnieniu od aktów cywilnych, informacje dotyczące świadków były w parafii iwanowickiej spisywane bardzo nieregularnie; czasem obejmowały zajęcie, czasem miejscowość zamieszkania, czasem obie te informacje, a często żadną z nich. Wszystko to sprawia, że rejestracja kościelna pełni w badaniu głównie funkcję pomocniczą wobec danych cywilnych. Pozwala ona jednak wprowadzić ważną kategoryzację. W przypadku aż 149 ślubów podwójnie rejestrowanych (94% przypadków) obaj świadkowie kościelni pojawiają się w metryce cywilnej; dwóch z czterech świadków możemy zatem wówczas wyróżnić jako szczególnie uhonorowanych przez nowożeńców.

Wesele ludowe

Ostatnim aspektem funkcjonowania małżeństwa w świadomości mieszkańców wsi był bogaty ludowy ceremoniał weselny. O jego znaczeniu w oczach lokalnej społeczności może świadczyć relacja z połowy XIX wieku mówiąca, że wobec istnienia przeszkód w zawarciu związku sakramentalnego, pary, które dopełniły wszystkich ludowych obrzędów, były uważane za zaślubione³¹. Pełnienie urzędu marszałka, drużby czy starosty stanowiło niewątpliwie źródło prestiżu³², a ponadto spośród wszystkich omówionych do tej pory funkcji, to właśnie w tym przypadku najpełniej miał szansę się ujawnić czynnik osobowościowy. Role te powierzano ludziom energicznym, towarzyskim, potrafiącym podtrzymać biesiadny nastrój, a równocześnie dobrze znającym rozliczne zwyczaje weselne, będącym w stanie w stosownej chwili przywołać z pamięci odpowiednie kwestie czy piosenki. Jednym słowem, miały to być osoby, dzięki którym zabawa wypadnie pomyślnie, a nowożeńcy unikną bolesnej i długo rozpamiętywanej kompromitacji w oczach gości³³. Ponieważ miały one też znaczący udział w procesie układania się rodzin przyszłych małżonków, zaczynając jeszcze przed zaręczynami, powinny wykazywać się również rozwagą, zmysłem dyplomacji i taktem³⁴. Ten rys wysuwał się na pierwszy plan, choć najważniejsze funkcje starano się równocześnie powierzać krewnym albo osobom bardziej poważanym, starszym, o wyższym statusie materialnym, dodającym prestiżu młodym i całej uroczystości³⁵. Wiemy przy tym, że obsadzanie weselnych urzędów, jak i negocjowanie

³⁰ Tamże, 516.

³¹ Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, *Łańcuch tradycji. Teksty wybrane* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2005), 120.

³² Tamże, 107.

³³ Tamże, 103.

³⁴ Łukasz Gołębiowski, *Lud Polski. Jego zwyczaje, zabobony* (Warszawa: Drukarnia A. Gałęzowskiego i Społki, 1830), 207.

³⁵ Fedorowski, *Lud*, 35.

zawarcia małżeństwa w ogóle, było generalnie zarezerwowane dla rodziców i innych starszych krewnych narzeczonych³⁶. Można więc przypuszczać, że również dobór świadków był wynikiem gremialnej decyzji w gronie rodziny³⁷. Zarazem tradycyjne urzędy weselne to w praktyce jedyna z trzech omawianych form aktywnego udziału w ślubnych uroczystościach dostępna kobietom i młodzieży³⁸.

Wydaje się zatem, że wśród trzech funkcjonujących równolegle form zawierania małżeństwa zarysowuje się w kontekście uczestnictwa osób trzecich pewna hierarchia. Najwyższą formą uhonorowania było powierzenie tradycyjnych funkcji obrzędowych, które zresztą w związku z koniecznością publicznego wykonywania rytualnych czynności, recytowania czy intonowania przyśpiewek były najbardziej eksponowane i zapewne najgłębiej zapadały w pamięci uczestników uroczystości. Jest to zarazem obszar, który zapewne mógłby nam dostarczyć najlepszego materiału badawczego, a który, niestety, pozostaje zupełnie nieuchwytny w źródłach. Z dwóch rodzajów świadkowania na pierwszy plan wysuwa się kościelne, dobrze znane i mające już swoje miejsce w tradycji, co kontrastowało z instytucją stanu cywilnego (jak już wspomniano – wówczas zupełnie nową i początkowo niekoniecznie zrozumiałą), zwłaszcza wobec powszechnego pełnienia podwójnej roli przez tę samą osobę – plebana³⁹. W praktyce dobór tych ostatnich świadków stawał się okazją do poszerzenia kręgu wyróżnionych o dalsze dwie osoby⁴⁰. Te dwie kategorie mają zresztą istotną cechę wspólną: należeli do nich wyłącznie mężczyźni. Najprawdopodobniej przepisy napoleońskie wpisały się w tym względzie w ugruntowany już zwyczaj i zarazem zostały niejako oswojone przez rozciągnięcie na nie istniejących w społecznej świadomości kryteriów doboru świadków.

Parafia iwanowicka i jej mieszkańcy

Położona 17 km na północ od Krakowa parafia iwanowicka obejmowała w sumie 9 wsi. Pewnego wyobrażenia dotyczącego liczby ludności w badanym okresie może dostarczyć zestawienie danych dla lat 1791 oraz 1827.

³⁶ Tamże, 35–37.

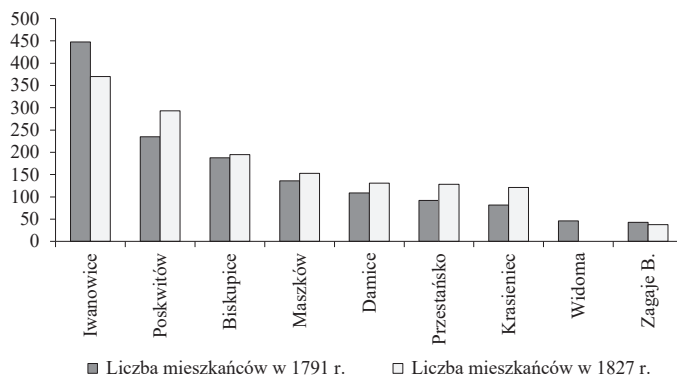
³⁷ Podejmowanie decyzji o wyborze świadków przez rodzinę młodych, a zwłaszcza honorowanie w ten sposób krewnych, wydaje się zachowaniem wspólnym dla różnych społeczeństw i środowisk; zwracają uwagę na ten fakt również badacze francuscy w odniesieniu do społeczności miejskich. Por. Gourdon, „Les témoins”, 49.

³⁸ Gołębiowski, *Lud*, 208, 227; Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, *Łańcuch*, 123.

³⁹ Ziółek, *Między tronem i ołtarzem*, 116.

⁴⁰ Podobne obserwacje uzyskano na podstawie analizy metryk ślubnych małej, francuskiej podmiejskiej społeczności na przestrzeni XIX wieku, por. Gourdon, „Les témoins”, 66.

Wykres 1. Liczba mieszkańców parafii iwanowickiej w latach 1791 i 1827

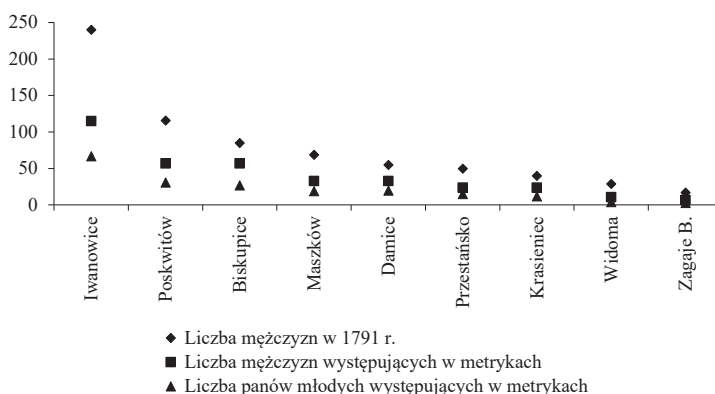

Nie podano danych dla miejscowości Widoma dla 1827 r.

Źródło dla 1791 r.: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojaskowej Województwa Krakowskiego*, 29/30/0/3/41, 816. Źródło dla 1827 r.: Filip Sulimierski, Władysław Walewski, Bronisław Chlebowski, red., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1902), t. 1, 238; t. 1, 898; t. 3, 319; t. 4, 614; t. 6, 169; t. 8, 845; t. 9, 179; t. 14, 257.

Na podstawie danych z metryk cywilnych, które stanowią podstawę niniejszej analizy, zidentyfikowano 456 osób. Ich liczbę dla poszczególnych miejscowości z osobnym wyszczególnieniem panów młodych przedstawia wykres 2, który dla porównania zawiera również dane o męskiej populacji parafii w roku 1791.

Wykres 2. Liczebność badanej społeczności według miejscowości

Źródło dla 1791 r.: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojaskowej Województwa Krakowskiego*, 29/30/0/3/41, 816. Źródło dla pozostałych: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach*; opracowanie własne.

Spoleczności

W celu zbadania, jakie czynniki mogły mieć znaczący wpływ na dobór świadków, a w szerszym kontekście: kształtowanie się relacji towarzyskich w obrębie parafii, posłużono się opisanym wcześniej zestawem parametrów. Każdy z nich analizowany jest osobno pod kątem potencjału generowania podziału całej zbiorowości na zwarte społeczności. Społeczności w tym kontekście rozumiane są jako grupy osób, tzw. wierzchołków sieci, które charakteryzują się relatywnie gęstą wewnętrzną siecią powiązań przez relacje świadkowania, czyli tzw. krawędzie. Dla oceny jakości każdego podziału posłużono się kryterium modularności (*modularity*) wprowadzonym przez Marka E.J. Newmana oraz Michelle Girvan⁴¹, oznaczanym dalej jako Q , oraz pomocniczo kryterium *realized modularity* według propozycji Timothée Poiso⁴², oznaczanym jako Q'_R . Oprócz tego dla lepszego opisu przypadków, w których w ramach pewnych podziałów wyróżniają się jedynie wybrane grupy wierzchołków, wprowadzono wskaźniki w oraz z , stanowiące swego rodzaju lokalne odpowiedniki powyższych globalnych parametrów⁴³:

$$w = \frac{\text{liczba krawędzi występujących wewnątrz grupy wierzchołków}}{\text{liczba krawędzi przypadających na tę grupę według rozkładu losowego}},$$

$$z = 2 \frac{\text{liczba krawędzi o obu końcach w obrębie społeczności}}{\text{liczba krawędzi o co najmniej jednym końcu w obrębie społeczności}} - 1.$$

⁴¹ Mark E. J. Newman i Michelle Girvan, „Finding and evaluating community structure in networks”, *Physical Review E* 69 (2004), 2: 026113, <https://doi.org/10.1103/PhysRevE.69.026113>. Parametr ten jest stosowany zarówno do oceny jakości danego podziału wierzchołków sieci, jak i do wyszukiwania najlepszych podziałów (w oparciu o jego optymalizację). Zestawia on liczbę krawędzi sieci przebiegających w ramach zdefiniowanych podgrup z liczbą, którą osiągnięto by przy zachowaniu losowego rozkładu krawędzi w grafie. Wartość 0 oznacza, że rozkład krawędzi wewnątrz podgrup odpowiada rozkładowi losowemu, a wraz z jej wzrostem rośnie spójność wewnątrz podgrup. Autorzy przyjmują, że wartości powyżej 0,3 wskazują na występowanie w ramach sieci struktury złożonej ze zwartych społeczności.

⁴² Timothée Poisot, „An a Posteriori Measure of Network Modularity”, *F1000Research* 2 (2013): 130, <https://doi.org/10.12688/f1000research.2-130.v3>. Parametr ten porównuje liczbę krawędzi przebiegających wewnątrz zdefiniowanych podgrup z łączną liczbą krawędzi sieci. Wartość 0 oznacza, że dokładnie połowa wszystkich krawędzi sieci przebiega w ramach podgrup, a wartości dodatnie wskazują, że więcej krawędzi sieci przebiega wewnątrz podgrup niż pomiędzy nimi.

⁴³ Należy w tym miejscu zaznaczyć, że wartości Q , Q'_R , w oraz z obliczane są w oparciu o model grafu nieskierowanego, przy czym wydaje się on właściwy, biorąc pod uwagę charakter interpretacyjny tej części badania. Wskaźnik w przyjmuje wartości nieujemne; wartości powyżej 1 oznaczają, że między wierzchołkami z danej grupy przebiega więcej krawędzi niż wynikałoby to z losowego rozkładu krawędzi w grafie. Wskaźnik z przyjmuje wartości z zakresu $[-1, 1]$; wartości dodatnie oznaczają, że liczba krawędzi biegnących między wierzchołkami z danej grupy jest większa od liczby krawędzi łączących wierzchołki z tej grupy z pozostałymi wierzchołkami sieci.

Ze względu na pewne szczególne własności wskaźnika w , jako potencjalne społeczności rozpatrywane są grupy liczące co najmniej 2% ogółu wierzchołków, to jest 9 osób⁴⁴.

Wyjściowa ocena struktury sieci dokonana została na bazie podziału na tzw. klasy modularności⁴⁵, wygenerowanego przez algorytm działający w oparciu o optymalizację Q , zobrazowanego na grafie 1⁴⁶. Wysokie wartości Q oraz Q'_R wskazują, że w zbiorowości mieszkańców parafii wyraźnie zarysowują się pomniejsze zwarte społeczności. Warto zatem zastanowić się nad możliwym wpływem różnych czynników na ich formowanie.

Tabela 1. Charakterystyka podziału wierzchołków sieci według klas modularności

Klasy modularności	w	z	Q	Q'_R	Liczebność
Ogółem	×	×	0,62	0,88	456
Klasa 2	2,08	0,57	×	×	157
Klasa 3	5,48	0,69	×	×	82
Klasa 0	5,20	0,40	×	×	71
Klasa 1	6,52	0,41	×	×	71
Klasa 5	9,72	0,75	×	×	44
Klasa 8	116,00	1,00	×	×	9
Klasa 4	115,48	0,75	×	×	7
Klasa 6	232,00	1,00	×	×	5
Klasa 7	232,00	1,00	×	×	5
Klasa 9	232,00	1,00	×	×	5

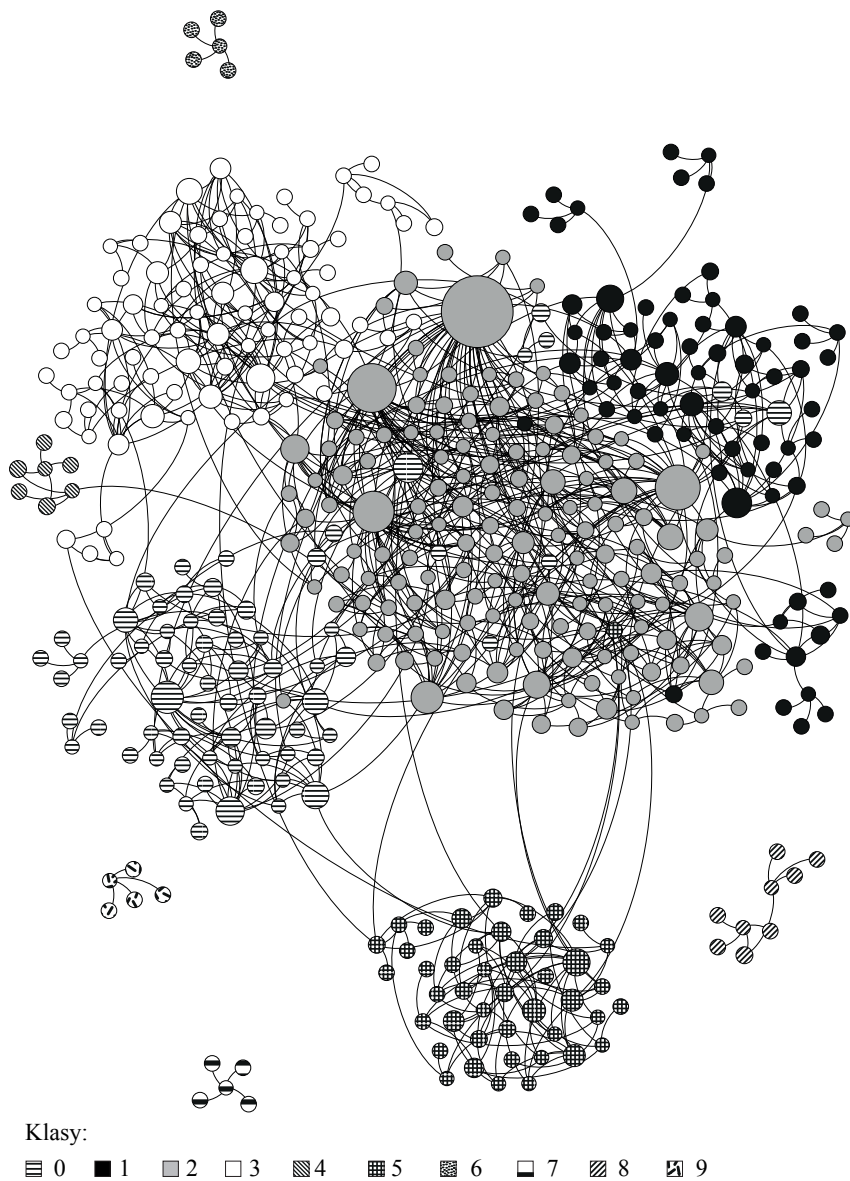
Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach*; opracowanie własne.

⁴⁴ Teoretyczne opracowanie tego zagadnienia przedstawione zostanie w osobnym artykule.

⁴⁵ Podział wygenerowany w programie Gephi na podstawie algorytmu: Vincent D. Blondel, Jean-Loup Guillaume, Renaud Lambiotte, Etienne Lefebvre, „Fast Unfolding of Communities in Large Networks”, *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment* 10 (2008): P10008, <https://doi.org/10.1088/1742-5468/2008/10/P10008>. Zadano rozdzielczość wynoszącą 2. Należy przy tym zauważyć, że algorytm ten każdorazowo generuje indywidualny podział o optymalnej wartości Q ; rezultatu nie należy zatem rozpatrywać w kategoriach poszukiwania jednego optimum, ale raczej pewnego punktu odniesienia dla uzyskania ogólnej charakterystyki sieci.

⁴⁶ Wszystkie zamieszczone w niniejszym artykule grafy (z wyjątkiem grafu 4) zostały wygenerowane w programie Gephi z zastosowaniem tych samych reguł: wierzchołki zostały rozmieszczone w układzie Open Ord (zob. Shawn Martin, W. Michael Brown, Richard Klavans, Kevin W. Boyack, „OpenOrd: An Open-source Toolbox for Large Graph Layout”, *Proceedings SPIE* 7868, 786806, <https://doi.org/10.1117/12.871402>), natomiast ich wielkość jest proporcjonalna do liczby wystąpienia danej osoby w metrykach w charakterze świadka.

Graf 1. Podział wierzchołków sieci według klas modularności

Źródło: jak pod tabelą 1.

Miejsce zamieszkania

Pierwszym analizowanym parametrem jest deklarowana w metrykach miejscowość zamieszkania. Jak już wspomniano, parafia iwanowicka obejmowała 9 wsi; oprócz nich we wpisach pojawiło się 35 innych miejscowości. Potencjalny wpływ tego czynnika jest analizowany pod kątem interakcji w obrębie parafii. Obejmuje ona zdecydowaną większość wierzchołków sieci (361), parafialne wsie są więc na ogół dość dobrze reprezentowane, w przeciwieństwie do rozproszonych przestrzennie i nierzadko pojawiających się w powiązaniu z tylko jedną osobą pozostałych miejscowości. Należy jednak wspomnieć, że trzy z nich: Sieciechowice, Żerkowice i Minoga występują w metrykach częściej niż najslabiej reprezentowane w parafii Zagaje Biskupskie. Nie są one rozpatrywane indywidualnie, ponieważ występują w aktach iwanowickich na szczególnych zasadach, wyłącznie w kontekście jakiegoś powiązania z miejscowością z parafii; przypadki te wymagałyby zatem uzupełnienia o dane z metryk z właściwych parafii.

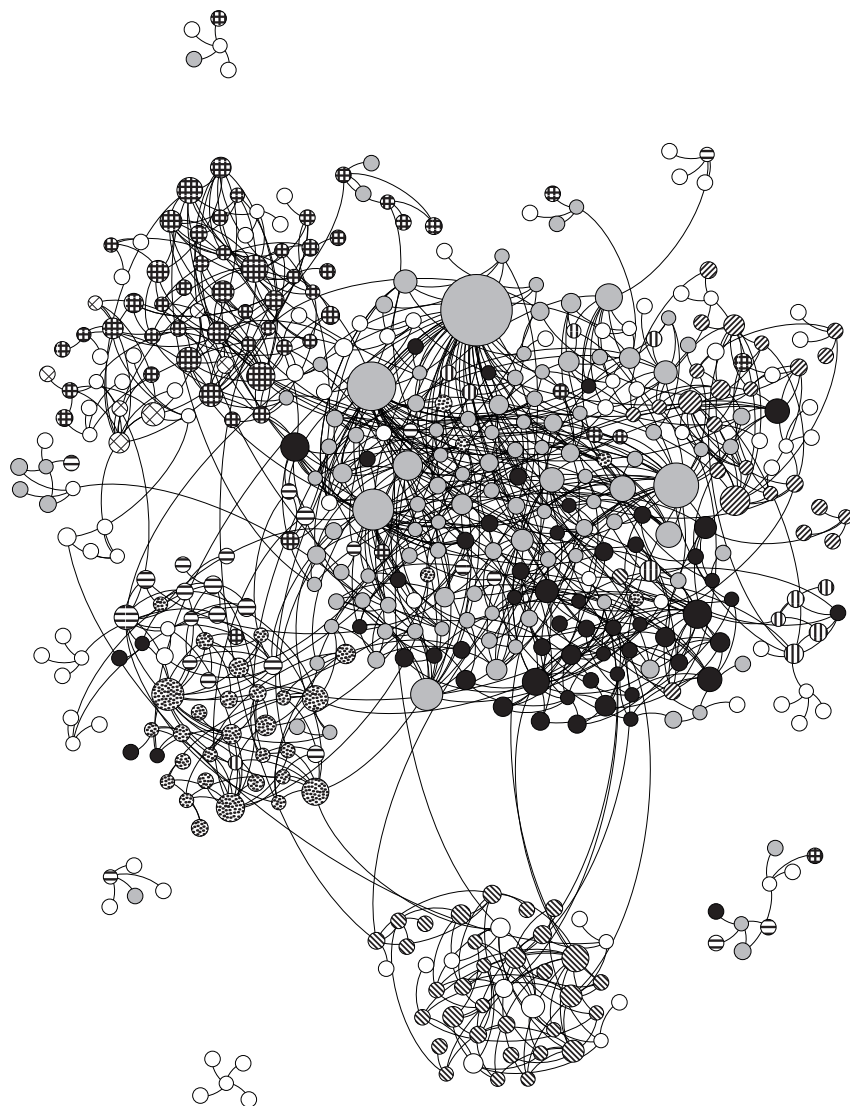
Tabela 2. Charakterystyka podziału wierzchołków sieci według miejscowości

Miejscowości	w	z	Q	Q' _R	Liczebność
Ogółem	×	×	0,44	0,21	456
Iwanowice	2,00	-0,06	×	×	115
Poskwitów	4,04	-0,19	×	×	57
Biskupice	5,55	0,15	×	×	57
Maszków	10,76	0,35	×	×	33
Damice	7,58	-0,05	×	×	33
Przestańsko	9,95	-0,23	×	×	24
Krasieniec	7,71	-0,57	×	×	24
Widoma	16,06	-0,66	×	×	11
Zagaje Biskupskie	25,38	-0,44	×	×	7
Spoza parafii	4,09	-0,43	×	×	95

Źródło: jak pod tabelą 1.

Wartość Q wskazuje, że miejsce zamieszkania jest istotnym kryterium kształtującym sieć społeczną parafii. Warto następnie bliżej przyjrzeć się temu, jak rozkładają się relacje świadkowania między poszczególnymi miejscowościami.

Graf 2. Podział wierzchołków sieci według miejscowości

Miejscowości:

■ Iwanowice	▨ Maszków	▤ Krasieniec	□ Spoza parafii
■ Poskwitów	▩ Damice	▧ Widoma	
▣ Biskupice	▧ Przystańsko	⊠ Zagaje Biskupskie	

Źródło: jak pod tabelą 1.

Tabela 3. Rozkład relacji świadkowania między miejscowościami

Miejscowości	Miejscowości									Spoza parafii
	I.	P.	B.	M.	D.	Prz.	K.	W.	Z. B.	
Iwanowice	189	76	26	1	22	21	21	9	–	38
Poskwitów	76	77	3	4	10	6	3	8	–	2
Biskupice	26	3	89	1	1	4	1	–	14	16
Maszków	1	4	1	56	–	–	–	–	–	21
Damice	22	10	1	–	51	–	17	4	–	2
Przestańsko	21	6	4	–	–	29	–	1	–	14
Krasieniec	21	3	1	–	17	–	15	–	–	13
Widoma	9	8	–	–	4	1	–	5	–	2
Zagaje Biskupskie	–	–	14	–	–	–	–	–	7	4
Spoza parafii	38	2	16	21	2	14	13	2	4	45

Źródło: jak pod tabelą 1.

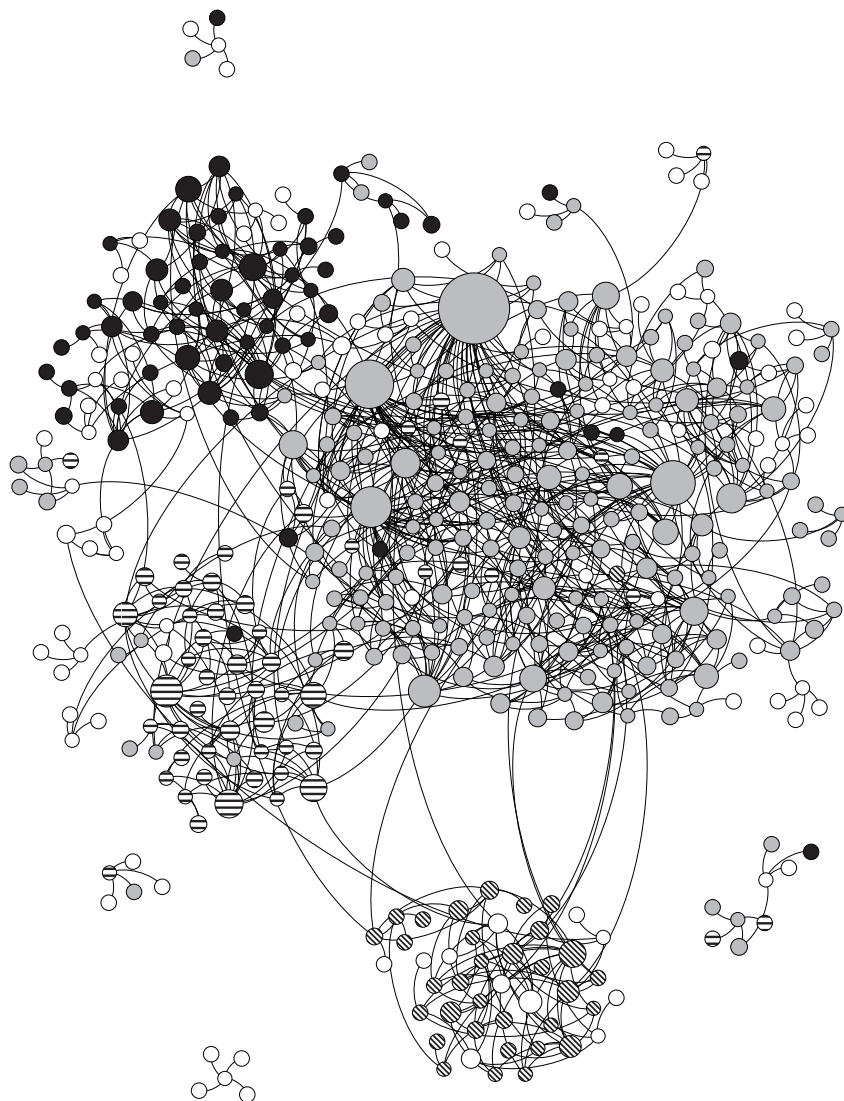
Pozwala to na wyodrębnienie pewnych schematów. Typ pierwszy to miejscowości o relatywnie dużym natężeniu relacji wewnętrznych oraz prowadzących do centrum parafii (Poskwitów, Przestańsko). Inny układ wytworzył się w przypadku par Biskupice-Zagaje oraz Damice-Krasieniec, złożonych z wsi stosunkowo silnie powiązanych między sobą i równocześnie słabiej połączonych z miejscowością centralną. Odmienny model reprezentuje Widoma, równie silnie powiązana z dwiema innymi wsiami, natomiast ostatni schemat to miejscowość izolowana, wyjątkowo słabo połączona ze wszystkimi pozostałymi (Maszków). W ten sposób zarysowuje się inna możliwa klasyfikacja wierzchołków sieci.

Tabela 4. Charakterystyka podziału wierzchołków sieci według grup miejscowości

Grupy miejscowości	w	z	Q	Q' _R	Liczebność
Ogółem	×	×	0,43	0,54	456
Iwanowice, Poskwitów, Przestańsko, Widoma	1,58	0,46	×	×	207
Biskupice, Zagaje Biskupskie	5,36	0,33	×	×	64
Damice, Krasieniec	5,22	0,04	×	×	57
Maszków	10,76	0,35	×	×	33
Spoza parafii	4,09	–0,43	×	×	95

Źródło: jak pod tabelą 1.

Graf 3. Podział wierzchołków sieci według grup miejscowości

Grupy miejscowości:

■ Iwanowice, Poskwitów, Przestańsko, Widoma	▨ Maszków
■ Biskupice, Zagaje Biskupskie	□ Spoza parafii
▨ Damice, Krasieniec	

Źródło: jak pod tabelą 1.

Co ciekawe, wartość Q pozostała niemalże identyczna dla nowego podziału. Różni się on jednak większą wartością Q'_R oraz większymi wartościami z dla nowo stworzonych grup. Pokazuje to, że kryterium miejsca zamieszkania istotnie miało wpływ na formowanie relacji towarzyskich w obrębie parafii, jednak jego oddziaływanie najbardziej uwidacznia się nie na poziomie poszczególnych wsi, ale pewnych większych struktur.

Wśród parafialnych miejscowości niewątpliwie wyróżnia się Maszków, bardzo słabo zintegrowany z resztą parafii, ale równocześnie charakteryzujący się stosunkowo dużą liczbą relacji wychodzących poza jej obręb. Dalsza analiza wskazuje, że aż 86% z nich stanowią powiązania z jedną wsią, Żerkowicami. Spośród wspomnianych wcześniej trzech najliczniej reprezentowanych w metrykach miejscowości spoza parafii, wyróżniają się właśnie Żerkowice ze względu na swoje nietypowe połączenie z Maszkowem. Na tej podstawie zdefiniowano dodatkową grupę Maszków-Żerkowice, obejmującą w sumie 44 osoby, dla której wartości w oraz z wynoszą odpowiednio 9,70 oraz 0,68. Zwraca uwagę wysoka wartość z . Wskazuje ona na dużą izolację tej grupy względem pozostałych wierzchołków sieci, a zarazem pokazuje, że przynależność do różnych parafii nie wyklucza istnienia silnych więzi między miejscowościami.

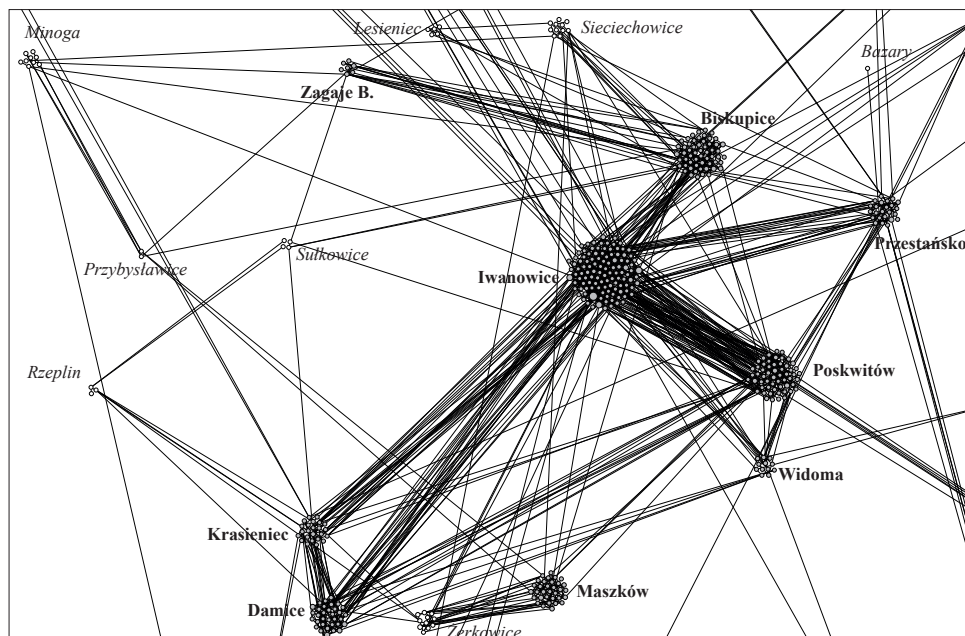
Można zatem podjąć próbę uchwycenia innych czynników, które mogły mieć swój udział w wytworzeniu się obserwowanej struktury. Chyba najbardziej intuicyjnym jest wzajemne położenie i odległości między miejscowościami. Pomocne dla przeanalizowania jego wpływu jest zobrazowanie układu geograficznego miejscowości przedstawione na grafie 4.

Tabela 5. Rozkład relacji świadkowania dla trzech najliczniej reprezentowanych w metrykach miejscowości spoza parafii

	Relacje										Li- czeb- ność	
	I.	P.	B.	M.	D.	Prz.	K.	W.	Z. B.	we- wnętrz- ne		pozostałe spoza parafii
Sieciechowice	3	1	7	1	–	1	–	–	–	4	3	11
Żerkowice	3	–	–	18	1	–	1	–	–	6	1	11
Minoga	1	–	1	–	–	–	–	–	1	4	6	9

Źródło: jak pod tabelą 1.

Graf 4. Rozkład relacji świadkowania pomiędzy miejscowościami

Rozmiar miejscowości na grafie jest proporcjonalny do liczby mężczyzn występujących w metrykach, a nie łącznej liczby mieszkańców. Pogrubioną czcionką wyróżniono miejscowości należące do parafii. Graf wygenerowany w programie Gephi z zastosowaniem układu Geo Layout.

Źródło: jak pod tabelą 1.

Można zauważyć, że silne więzi wykształciły się na dwóch płaszczyznach: między sąsiadami oraz między Iwanowicami położonymi w geograficznym centrum parafii a miejscowościami peryferyjnymi. Co charakterystyczne, nie zaobserwowano znaczących powiązań między miejscowościami położonymi na przeciwległych krańcach parafii. Niewielka odległość jest zatem z pewnością istotnym czynnikiem sprzyjającym formowaniu się więzi między miejscowościami. Warto jednak zauważyć, że jedyna silna relacja łączy Zagaje z Biskupicami, a nie bliżej położonym Lesieńcem czy parafialnymi Sieciechowicami. Przykład Maszkowa i Żerkowice pokazuje, że przynależność do różnych parafii nie wyklucza istnienia silnych relacji między sąsiednimi miejscowościami, jednak taka sytuacja w tym przypadku nie wystąpiła. Odległość w linii prostej nie wydaje się więc być wyłącznym kryterium kształtującym relacje między miejscowościami.

Warto zatem zastanowić się nad innymi możliwościami. Wspomniany wcześniej spis z 1791 roku podaje informacje o właścicielach poszczególnych wsi.

Iwanowice, Poskwitów, Damice oraz Krasieniec sytuuje on w ramach jednej dziedzicznej własności, Biskupice wymienia jako uposażenie seminarium krakowskiego, Maszków jako własność krakowskich franciszkanek (najprawdopodobniej należały do nich również Żerkowice⁴⁷), a Przestańsko – opata jędrzejowskiego⁴⁸. Dodatkowo wskazuje on następujące pary: Widomą⁴⁹ jako przynależną do Poskwitowa, Krasieniec – do Damic, a Zagaje – do Biskupic. Z kolei *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* podaje za Długoszem, że chłopci z Przestańska połowę dziesięciny oddawali plebanowi z Iwanowic (w przeciwieństwie do Maszkowa, z którego dziesięcina odprowadzana była do prebendy marchockiej⁵⁰). Być może zatem w mozaice czynników kształtujących sieć relacji w parafii do pewnego stopnia ma swoje odzwierciedlenie kryterium własnościowe, na które, co pokazuje przykład Przestańska, dodatkowo nakładają się sieci zależności ekonomicznych, często mających swe korzenie w odległej przeszłości.

Kolejnym kryterium, które warto przeanalizować, jest sieć szlaków komunikacyjnych prowadzących do parafii i biegnących w jej obrębie. Ilustruje ją *Mappa Szczególna Województwa Krakowskiego i Księstwa Siewierskiego z 1792 roku*⁵¹. Ślad widocznych na niej połączeń można zresztą odnaleźć w istniejącej dziś sieci drogowej. Można zauważyć, że relacje: Biskupice–Iwanowice, Przestańsko–Iwanowice, Widoma–Poskwitów–Iwanowice oraz Krasieniec–Damice–Iwanowice miały swoje fizyczne odzwierciedlenie w infrastrukturze drogowej.

Tzw. Mapa Kwatermistrzostwa z pierwszej połowy XIX wieku⁵² i austro-węgierska mapa topograficzna sporządzona na przestrzeni lat 70. i 80. XIX wieku⁵³ prezentują bardziej szczegółowy rozkład szlaków komunikacyjnych między miejscowościami w parafii. Na obu można przy tym zidentyfikować powyższe drogi. Obie mapy wskazują dodatkowo na istniejące połączenie Damic z Krasieńcem,

---

⁴⁷ Karol Perthées, *Mapa szczególna Województwa Krakowskiego i Księstwa Siewierskiego*, 1 : 225 000 (Paryż: P.F. Tardieu, 1792), oai:jbc.bj.uj.edu.pl:407.

⁴⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach*, sygn. 29/30/0/3/41, 793–816.

⁴⁹ *Mapa szczególna...* podaje, że folwark Widoma pozostawał w granicach parafii gosteckiej i razem z Goszczą należał do kapituły krakowskiej. Również akta stanu cywilnego z Goszczy wspominają w kontekście Widomej o *attynencyi do Goszczy należącej* (zob. np. Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Goszczy*, 29/356/0/-/18, 10).

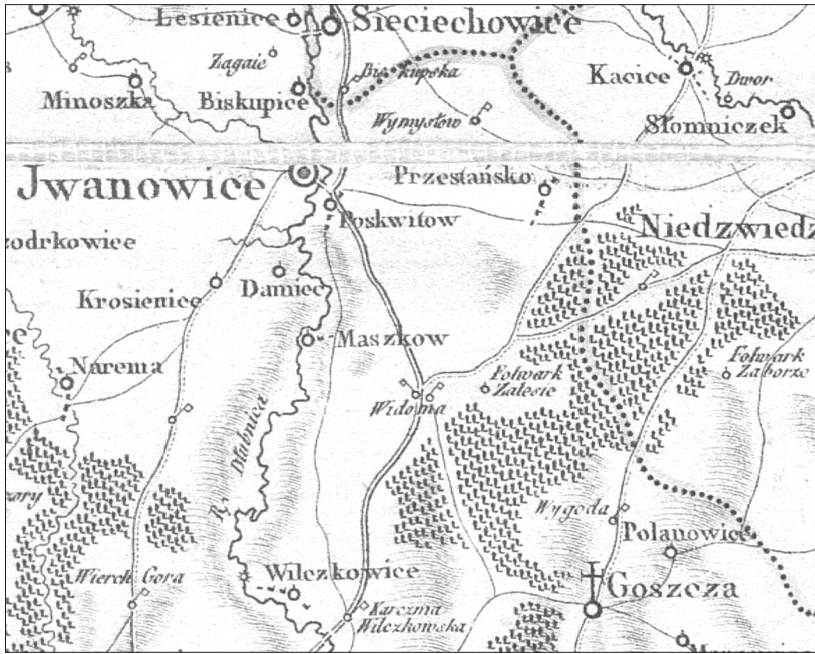
⁵⁰ *Słownik*, t. 6, 169; t. 9, 179.

⁵¹ Perthées, *Mapa szczególna*.

⁵² *Topograficzna karta Królestwa Polskiego : Kol. III, Sek. VIII, 1 : 126 000* (Warszawa: Zakład Sztcharsko-litograficzny Karola Fryderyka Mintera, 1839), <https://polona.pl/item/3742198/21/>.

⁵³ *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie: Zone 5, Kol. XXII : Krakau*, 1 : 75 000 (Wiedeń: Kaiserlich-Königliches Militär-Geographisches Institut, 1906), oai:jbc.bj.uj.edu.pl:291394.

Mapa 1. *Mapa Szczególna Województwa Krakowskiego i Xięstwa Siewierskiego, fragment obejmujący parafię iwanowicką*

Źródło: Perthées, *Mapa szczególna*.

dzięki któremu ta pierwsza miejscowość zyskuje dostęp do gościńca, oraz połączenie Damic z Iwanowicami, biegnące wzdłuż zachodniego brzegu Dłubni. Miejscowości te połączone są również z Żerkowicami z sąsiedniej parafii. Zwraca natomiast uwagę brak jakichkolwiek odnotowanych bezpośrednich połączeń między Krasieńcem i Damicami z Maszkowem. Z drugiej strony szlak prowadzący z Maszkowa do Iwanowic biegnie wzdłuż wschodniego brzegu Dłubni i przecina ją, co zgodnie odnotowują obie mapy, dopiero pod samymi Iwanowicami⁵⁴. Oczywiście nie należy stąd wyprowadzać wniosku, że między Krasieńcem i Damicami z jednej a Maszkowem z drugiej strony na pewno nie istniało żadne połączenie. Pokazuje to jedynie, że położone w niewielkiej odległości miejscowości pozostające w obrębie parafii niekoniecznie połączone są dogodnymi bezpośrednimi szlakami komunikacyjnymi, co być może również nie pozostawało bez wpływu na kształtowanie się relacji towarzyskich między ich mieszkańcami.

⁵⁴ Inne potencjalne miejsce przecięcia szlaków z Damic i Maszkowa do Iwanowic widoczne na mapie topograficznej również położone jest na tyle daleko na północ od obu miejscowości, że trudno je uznać za dogodne połączenie między nimi.

Wszystkie powyższe rozważania mają oczywiście charakter spekulacji. Wydaje się jednak, że obserwowana struktura przestrzenna nie jest prostym wynikiem oddziaływania jednego z czynników, ale raczej wypadkową różnych toczących się równolegle na przestrzeni lat i nakładających na siebie procesów, nierzadko być może potęgujących nawzajem swoje działanie. Można przy tym zaobserwować wysoki stopień koncentracji relacji świadkowania w obrębie parafii, co zbiega się z ustaleniami dotyczącymi postępującego od końca XVI wieku spadku mobilności chłopów⁵⁵.

Struktura zawodowa

Kolejnym potencjalnym czynnikiem mogącym wpływać na relacje między mieszkańcami parafii może być ich status zawodowy. W metrykach pojawiło się aż 68 różnych określeń pozycji zawodowej i/lub społecznej. Oprócz tego o 2% panów młodych wiadomo jedynie tyle, że w dniu ślubu pozostawali przy rodzicach. Wobec tak dużego zróżnicowania w obrębie tego parametru przy jego analizie posłużono się klasyfikacją HISCO. Wprowadza ona podział na 10 głównych grup zawodowych oraz 3 grupy dodatkowe⁵⁶.

Tabela 6. Klasyfikacja HISCO

Nr grupy	Nazwa grupy	Liczebność
0/1	Wolne zawody i inni wysoko wykwalifikowani	6
2	Pracownicy administracyjni i zarządzający	21
3	Urzędnicy i tym podobni	22
4	Pracownicy handlu	3
5	Pracownicy usług	19
6	Rolnicy, hodowcy, leśnicy, rybacy i myśliwi	230
7/8/9	Pracownicy związani z produkcją, transportem i robotnicy	57
-1	Brak określenia lub określenie nieodnoszące się bezpośrednio do aktywności zawodowej	8
-2	Niepracujący	-
9.99-99	Określenie niejasne lub zbyt ogólne	90

Źródło: Marco H.D. van Leeuwen, Ineke Maas, Andrew Miles, *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations* (Leuven: Leuven University Press, 2002); opracowanie własne.

⁵⁵ Mateusz Wyźga, „Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej. Z badań nad mikroregionem krakowskim”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 37 (2015), 2: 114, <https://doi.org/10.18276/pdp.2015.2.37-05>.

⁵⁶ Tłumaczenia nazw za: Konrad Wnęk, *Własność nieruchomości w Krakowie w połowie XIX w.: studia nad stałym katastrzem galicyjskim* (Kraków: Historia Iagellonica, 2011). W pracy tej po raz pierwszy w polskich badaniach zastosowano klasyfikację HISCO.

Tabela 7. Charakterystyka podziału wierzchołków sieci według grup HISCO

Lp.	Nr grupy	w	z	Q	Q _R	Liczebność
1.	Ogółem	×	×	0,08	-0,13	456
2.	0/1	0,00	-1,00	×	×	6
3.	2	13,36	-0,56	×	×	21
4.	3	0,78	-0,94	×	×	22
5.	4	0,00	-1,00	×	×	3
6.	5	20,57	-0,47	×	×	19
7.	6	1,11	-0,10	×	×	230
8.	7/8/9	1,69	-0,71	×	×	57
9.	-1	0,00	-1,00	×	×	8
10.	-2	×	×	×	×	-
11.	9.99-99	1,52	-0,75	×	×	90

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach*; opracowanie własne.

Wartość Q pokazuje, że kryterium zawodowe nie generuje samodzielnie podziału na zwarte społeczności. Wskaźnik w zwraca naszą uwagę na dwie grupy: 2 oraz 5; niska wartość z nie wskazuje jednak na ich wyraźną odrębność w stosunku do pozostałych wierzchołków sieci. Warto zatem przyjrzeć im się bliżej i zastanowić się, czy istnieją jakieś inne ich właściwości, które odróżniają je od reszty.

Aż 81% osób z grupy 2 stanowią reprezentanci dwóch zawodów. Są to nadzorca prac polowych, bardzo dobrze zintegrowani z pozostałymi grupami, oraz ekonomowie, których z kolei charakteryzuje gęsta sieć powiązań wewnętrznych. Grupa ta ma zatem nieregularną strukturę. Obecność w niej ekonomów, wyjątkowo zwartej grupy zawodowej, znalazła swoje odzwierciedlenie we wskaźniku w . Sieci powiązań nadzorców nakreślają z kolei ciekawy przekrój społeczny mieszkańców parafii. Relacje świadkowania łączą ich ze stolarzem, piekarzem, lokajem, postylnikiem, sołtysem, półrolnikiem, zagrodnikiem czy parobkiem. Tę obserwację warto zestawić z wykreowanym niegdyś w historiografii obrazem tych samych grup zawodowych: ekonomów i włodarzy stawiano w jednym szeregu jako ciemniźciele szeroko stosujących przemoc, w wyraźnej opozycji do podległej i wyzyskiwanej społeczności wiejskiej⁵⁷.

⁵⁷ Aleksander Świętochowski, *Historja chłopów polskich w zarysie. Cz. 2: W Polsce podległej* (Lwów–Poznań: Wydawnictwo Polskie, 1928), 186–87; Emanuel Rostworowski, „Rola urzędu wiejskiego w walce klasowej wsi”, w: *Studia z dziejów wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII wieku. Praca zbiorowa Katedry Historii Polski Nowożytnej i Najnowszej Uniwersytetu Jagiellońskiego i Pracowni Badań Agrarnych Instytutu Historii PAN*, red. Celina Bobińska (Warszawa: Książka i Wiedza, 1957), 382.

Graf 5. Podział wierzchołków sieci według grup HISCO

Grupy HISCO:

0/1
  2
  3
  4
  5
  6
  7/8/9
  -1
  9.99-99

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach*; opracowanie własne.

Tabela 8. Rozkład relacji świadkowania w ramach grupy 2 w klasyfikacji HISCO

	Relacje				Liczebność
	ekonomowie	nadzorczy	pozostałe wierzchołki z grupy 2	inne grupy	
Ekonomowie	7	–	2	5	11
Nadzorczy	–	–	–	21	6

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach*; opracowanie własne.

W przypadku grupy 5 również wyróżniają się przedstawiciele jednej profesji – żołnierze, którzy stanowią aż 47% jej członków. Wszystkie krawędzie łączące wierzchołki w ramach tej grupy bieżą właśnie pomiędzy nimi. Warto przy tym zauważyć, że żołnierzom świadkowali wyłącznie przedstawiciele zawodów pozarolniczych: poza innymi wojskowymi byli to stolarz, krawiec, piekarz i kołodziej. Dwaj ostatni byli bardzo popularni: świadkowali odpowiednio 27 i 24 razy. Wszyscy pochodzili z Iwanowic lub Biskupic, czyli miejscowości, w których przebywali żołnierze. Również w grupie 5 wysoka wartość wskaźnika *w* związana jest zatem z występowaniem w jej obrębie zwartej społeczności zawodowej.

Tabela 9. Rozkład relacji świadkowania w ramach grupy 5 w klasyfikacji HISCO

	Relacje			Liczebność
	żołnierze	pozostałe wierzchołki z grupy 5	inne grupy	
Żołnierze	8	–	4	9
Pozostałe wierzchołki z grupy 5	–	–	18	10

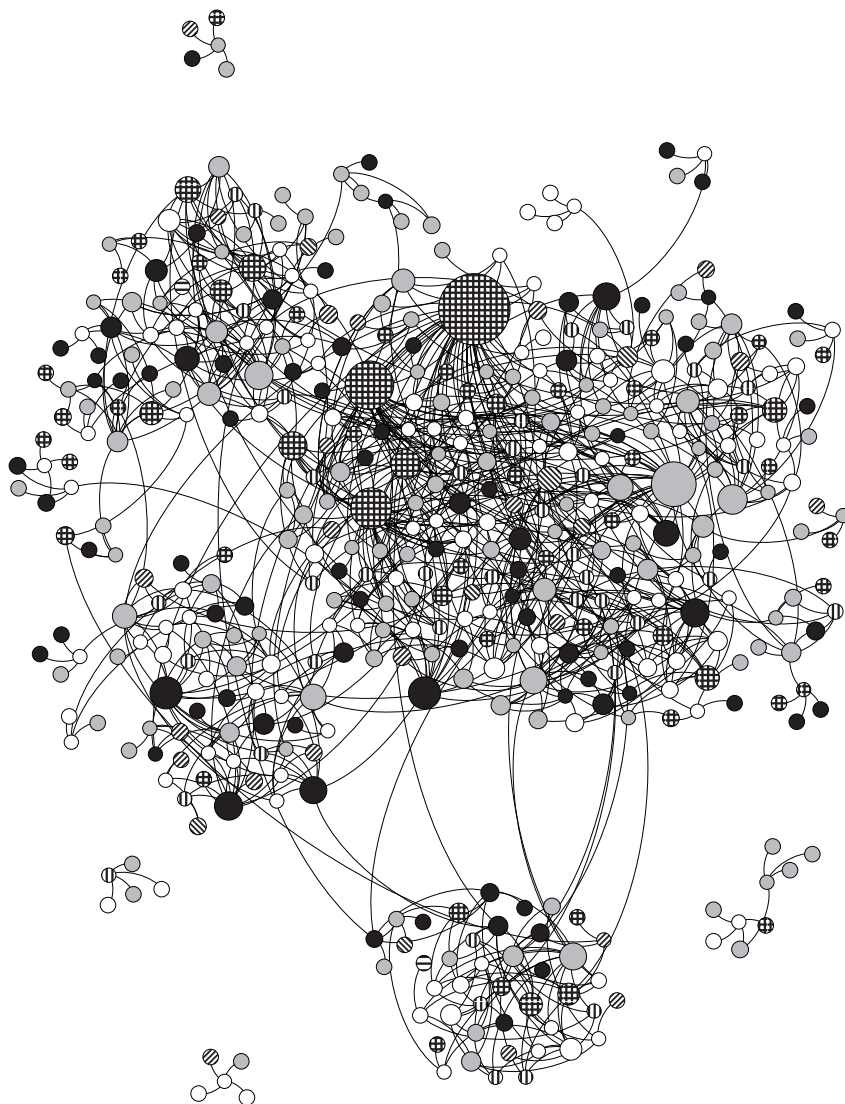
Źródło: jak pod tabelą 1.

Chociaż kryterium zawodowe nie generuje wyraźnego podziału całej badanej zbiorowości, co świadczy o dużym stopniu integracji między przedstawicielami różnych profesji w ramach wspólnoty wiejskiej, to jednak wskazuje ono na istnienie pewnych kategorii zawodowych, przynależność do których stanowiła istotny czynnik wpływający na charakter nawiązywanych przez ich członków relacji.

Wiek

Kolejny parametr umożliwia sprawdzenie, czy panowie młodzi dobierali sobie świadków w podobnym wieku. Na podstawie wpisów z metryk wszystkim osobom przypisano rok urodzenia, a następnie przyporządkowano do przedziałów

Graf 6. Podział wierzchołków sieci według lat urodzenia

Rok urodzenia:

☐ (horizontal lines)	▨ (diagonal lines /)	▧ (diagonal lines \)	▩ (grid)
■ (solid black)	▣ (solid grey)	□ (white)	▨ (vertical lines)
1731-1740	1741-1750	1751-1760	1761-1770
1771-1780	1781-1790	1791-1800	1801-1810

Źródło: jak pod tabelą 1.

o rozpiętości dziesięciu lat⁵⁸. Ponieważ krańcowe lata urodzenia to 1739 rok z jednej strony (dla dwóch osób) i rok 1807 z drugiej (również w dwóch przypadkach), podział obejmuje w sumie osiem przedziałów.

Tabela 10. Podział wierzchołków sieci według lat urodzenia

Rok urodzenia	w	z	Q	Q _R '	Liczebność
Ogółem	×	×	-0,04	-0,64	456
1731–1740	0,00	-1,00	×	×	2
1741–1750	11,88*	-0,83	×	×	7
1751–1760	0,00	-1,00	×	×	22
1761–1770	0,70	-0,89	×	×	57
1771–1780	0,61	-0,90	×	×	83
1781–1790	0,97	-0,63	×	×	135
1791–1800	0,72	-0,79	×	×	111
1801–1810	0,30	-0,97	×	×	39

*Grupa ta nie jest osobno rozpatrywana ze względu na zbyt małą liczebność, o czym wspomniano wcześniej.

Źródło: jak pod tabelą 1.

Rozkład relacji między osobami przypisanymi do poszczególnych przedziałów przedstawiono na wykresie 3. Pokazuje on, że dla tego podziału nie występuje koncentracja relacji wzdłuż przekątnej, jak miałyby to miejsce w przypadku podziału o wysokiej wartości Q .

Przynależność do tej samej kategorii wiekowej nie miała swojego odbicia w relacjach świadkowania. Fakt ten dodatkowo potwierdza analiza odchylenia standardowego wieku w ramach pięcioosobowych grup składających się z pana młodego i jego świadków. Występowanie odchylenia ≥ 10 bezpośrednio przekłada się na przyporządkowanie osób z jednej metryki do różnych przedziałów.

Średni wiek pana młodego w dniu ślubu wynosił 27 lat, a świadków – 42 lata⁵⁹. Świadcowie najczęściej byli więc wyraźnie starsi. Składało się na to zapewne kilka możliwych przyczyn: chęć uhonorowania starszych krewnych i podkreślenie w ten sposób więzi rodzinnych⁶⁰, ograniczenia prawne niedopuszczające do świadkowania osób poniżej 21. roku życia, a także swoisty profil idealnego

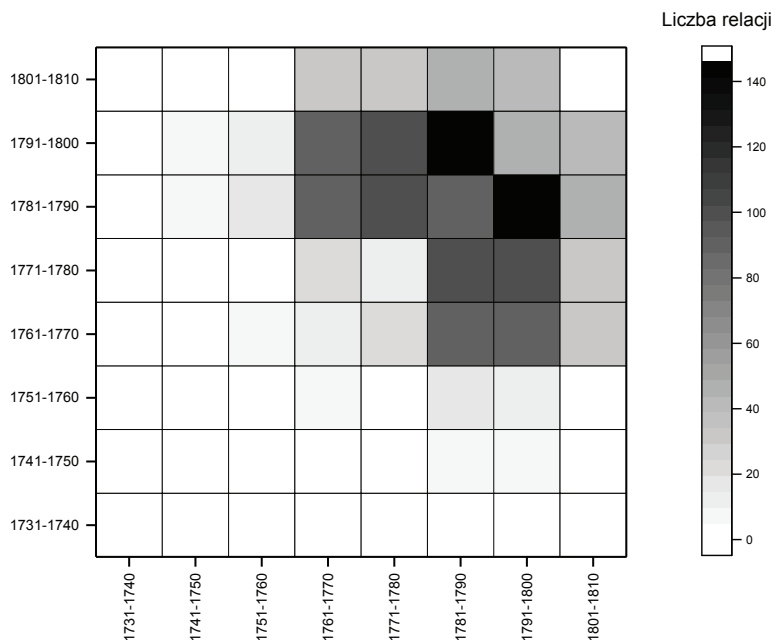
⁵⁸ Metodę określania roku urodzenia opisano wcześniej; warto zauważyć, że stosując medianę zamiast średniej arytmetycznej docelowo uzyskuje się równoliczne przedziały wiekowe. Różnica w przyporządkowaniu dotyczy sześciu osób (1,32% ogólnej liczby): w tym czterech między przedziałami 1771–1780 i 1781–1790 oraz dwie między przedziałami 1781–1790 i 1791–1800.

⁵⁹ Por. analogiczne rezultaty: Vincent Gourdon, „Réseaux des femmes, réseaux de femmes. Le cas du témoignage au mariage civil au xixe siècle dans les pays héritiers du Code Napoléon (France, Pays-Bas, Belgique)”, *Annales de démographie historique* 112 (2006), 2: 41–42.

⁶⁰ Por. Gourdon, „Réseaux des femmes”.

świadka, dla nakreślenia którego chyba możemy się posłużyć cytatem dotyczącym roli swata: „Swatem obierają gospodarza w pewnym wieku, np. lat 40, młodszy nie miałby powagi i perswazyi, starzec nie wydołałby powinnościom tego urzędu, wiele ruchu wymagającym. Swat powinien być zamożny, trzeźwy, dowcipny i mówny”⁶¹.

Wykres 3. Rozkład relacji świadkowania według lat urodzenia

Źródło: jak pod tabelą 1.

Tabela 11. Odchylenie standardowe wieku w obrębie metryk

Średnie odchylenie standardowe	10,45 lat
Mediana odchylenia standardowego	10,11 lat
Występowanie odchylenia ≥ 10	52%

Źródło: jak pod tabelą 1.

⁶¹ Gołębiowski, *Lud*, 241.

Wydaje się, że rządząca się własnymi prawami instytucja wiejskiego wesela każdemu wyznaczała konkretne miejsce; podobnie jak młodzi i starsi często bawili się oddzielnie, a ludowa obrzędowość często stawiała te grupy we wzajemnej opozycji, tak były dla nich zarezerwowane inne funkcje: dla młodych – rytualne i biesiadne: družbów⁶², dla starszych – prestiżowe i odpowiedzialne: starostów i właśnie świadków. Warto przy tym zauważyć, że jeżeli osoby z badanej zbiorowości występują zarówno w charakterze świadków, jak i panów młodych, to rola pana młodego chronologicznie pojawia się jako pierwsza, jakby dopiero wówczas oficjalnie otwierała się przed nimi możliwość świadkowania.

Wyznanie i piśmienność

Ostatnie dwa parametry warto omówić wspólnie ze względu na ich szczególną charakterystykę, upodabniającą je do siebie i jednocześnie odróżniającą od pozostałych. Każdy z nich generuje podział na dwie grupy, z których jedna jest zdecydowanie liczniejsza od drugiej.

Tabela 12. Podział wierzchołków sieci według kryteriów piśmienności

Piśmienność	w	z	Q	Q' _R	Liczebność
Ogółem	×	×	0,06	0,83	456
Piśmienny	5,97	-0,41	×	×	43
Niepiśmienny	1,03	0,83	×	×	413

Źródło: jak pod tabelą 1.

Tabela 13. Podział wierzchołków sieci według kryterium wyznania

Wyznanie	w	z	Q	Q' _R	Liczebność
Ogółem	×	×	0,03	0,99	456
Żydzi	45,45	0,50	×	×	18
Rzymscy katolicy	1,02	0,99	×	×	438

Źródło: jak pod tabelą 1.

⁶² Jan Słomka, *Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dzisiejszych. Z przedmową dr. Franciszka Bujaka, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Kraków: Krakowska Drukarnia Nakładowa, 1912), 17.

Duża dysproporcja liczebna między grupami sprawia, że kryterium modularności nie sprawdza się najlepiej w tych przypadkach⁶³. Zbliżony do losowego rozkład relacji dla większości rzymskokatolickiej i niepiśmiennej zestawiony z wartościami dla mniejszości może sugerować, że pozytywnego kryterium doboru świadków w obu przypadkach należy upatrywać raczej w przynależności do mniejszości: żydowskiej i piśmiennej. Nie znaczy to jednak, że na przykład rzymscy katolicy nie brali w ogóle pod uwagę wyznania swoich świadków. Świadczy to raczej o tym, że wobec powszechności tego wyznania warunek ten spełniało dostatecznie wiele osób, żeby inne kryteria zyskiwały większą wagę. Wartość *w* dla piśmiennych jest relatywnie wysoka, a dla wyznawców judaizmu nawet bardzo wysoka, jednak różnią się one wartościami *z*. Wartość *z* dla Żydów sugeruje, że grupa ta cechuje się dużą odrębnością na tle katolickiej większości. Wysokie wartości *z* dla obu większości wynikają przede wszystkim z ich dużej przewagi liczebnej. Niska wartość *z* dla grupy piśmiennych sprawia natomiast, że warto bliżej się jej przyjrzeć.

W obrębie tej grupy zarysowuje się podział: część osób piśmiennych jest wyraźnie izolowana i połączona relacjami niemal wyłącznie z innymi piśmiennymi, podczas gdy inni wydają się bardzo dobrze zintegrowani z niepiśmienną większością. Na tę pierwszą podgrupę (I) składają się Żydzi (niezależnie od profesji) oraz rzymscy katolicy cieszący się wyższą pozycją społeczną: urzędnicy (głównie ekonomowie), obywatel ziemski, ale też lokaj. W podgrupie drugiej (II) odnajdziemy sołtysa, podwójciego, organistę i młynarza z Iwanowic, oficjalistę drogowego z Maszkowa, proboszcza z sąsiedniej parafii, kancelistę konsystorskiego z Krakowa oraz jednego Żyda, pakciarza z Iwanowic.

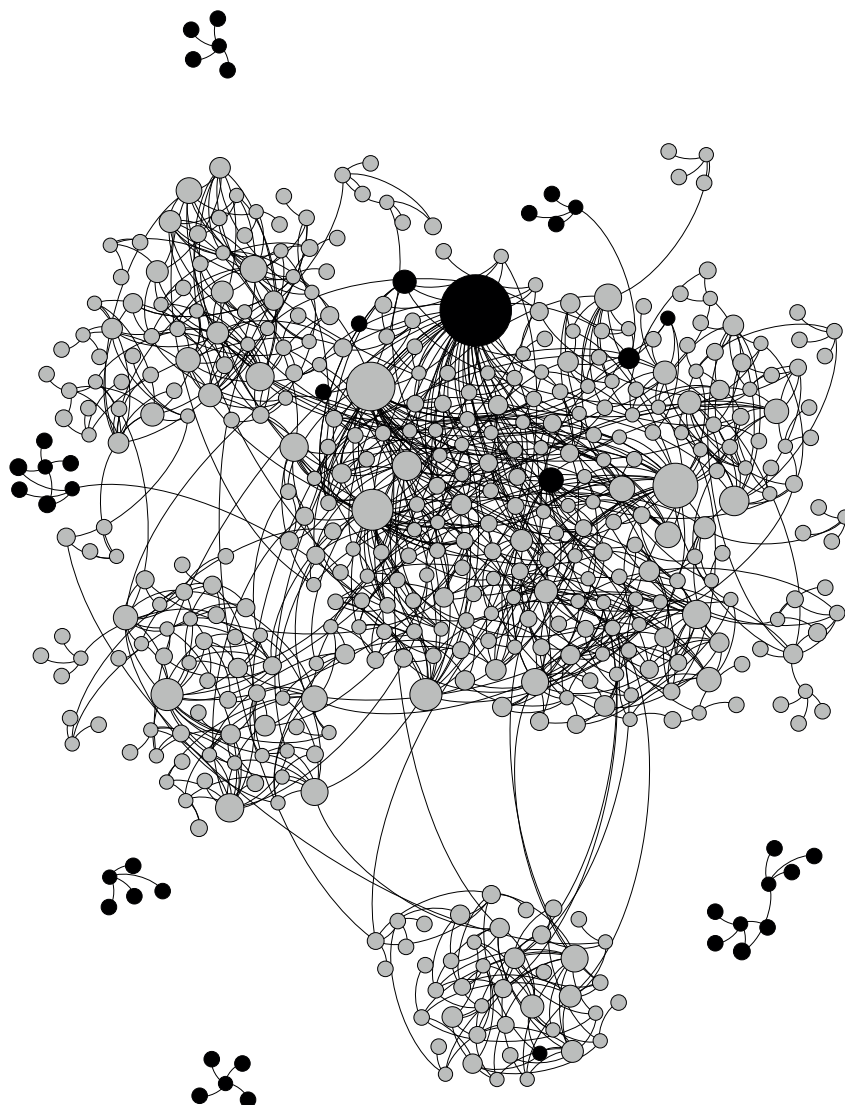
Tabela 14. Rozkład relacji świadkowania w ramach grupy piśmiennych

Podgrupy	I	II	Większość niepiśmienna	Liczebność
I	30	1	1	35
II	1	1	77	8

Źródło: jak pod tabelą 1.

⁶³ Zob. np. B. Aditya Prakash, Mukund Seshadri, Machiraju Sridhar, Christos Faloutsos, „EigenSpokes: Surprising Patterns and Scalable Community Chipping in Large Graphs”, w: *Advances in Knowledge Discovery and Data Mining. 14th Pacific-Asia Conference, PAKDD 2010 Proceedings Part II*, red. Mohammed J. Zaki, Jeffrey Xu Yu, B. Ravindran, Vikram Pudi (Berlin–Heidelberg: Springer, 2010), 443.

Graf 7. Podział wierzchołków sieci według kryterium piśmienności

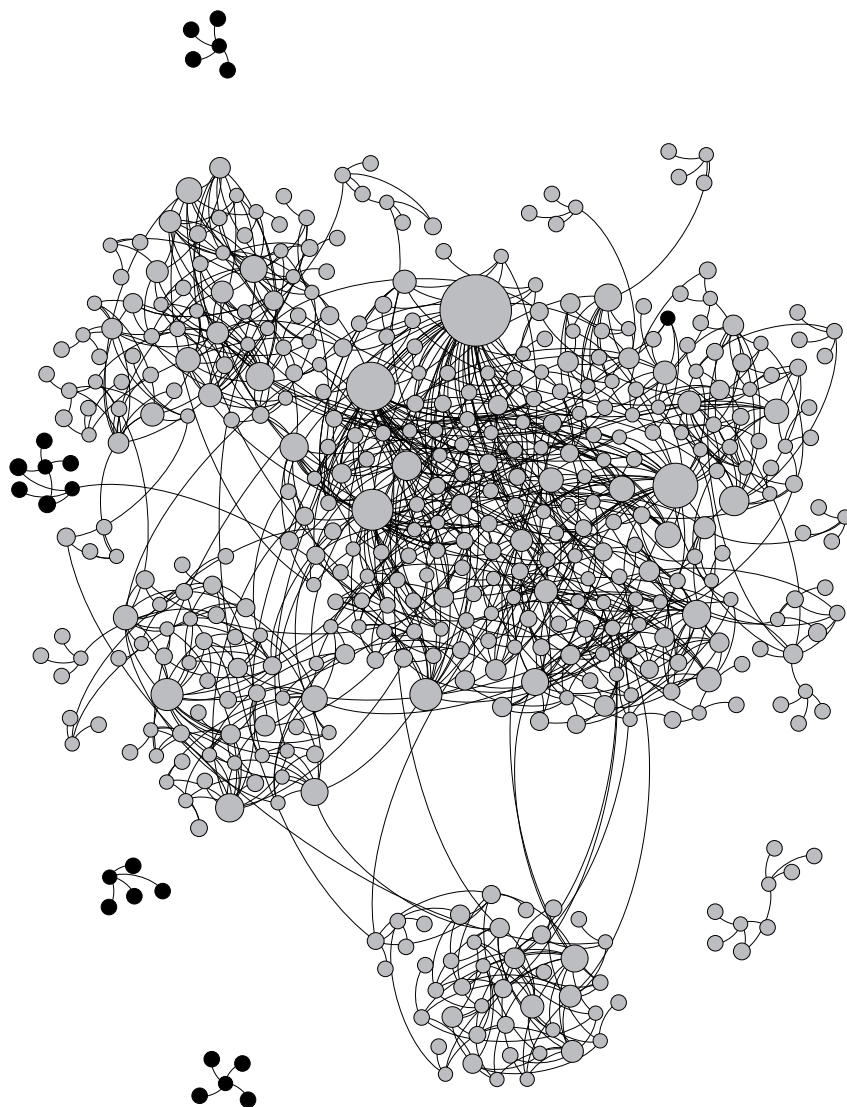
Piśmienność:

- Niepiśmienni
- Piśmienni

Źródło: jak pod tabelą 1.

Graf 8. Podział wierzchołków sieci według kryterium wyznania

Wyznanie:

■ Rzymscy katolicy

■ Żydzi

Źródło: jak pod tabelą 1.

Wydaje się zatem, że piśmienność jako kryterium kształtowania relacji towarzyskich nie funkcjonuje samodzielnie, ale jako pochodna innych czynników, takich jak zawód, wyznanie czy pozycja społeczna.

Porównując graf 7 i 8 można zauważyć, że wszyscy Żydzi byli piśmienni (choć nie wszyscy składali podpis w alfabecie łacińskim). Dodatkowo społeczność Żydów niemal w całości pokrywa się z sumą klas 4, 6, 7 i 9 z grafu 1, co jest dalszym potwierdzeniem odrębności tej mniejszości. Dla porównania, społeczność piśmiennych obejmuje klasy 4, 6, 7, 8 i 9 z grafu 1, ale oprócz tego zawiera istotną część wspólną z klasami 1 i 2, co jest odzwierciedleniem opisanego powyżej podziału. W przypadku grupy Żydów warto zwrócić uwagę na dwie osoby: katolickiego świadka będącego jedynym łącznikiem klasy 4 z grafu 1 z większością wyznaniową oraz jedynego żydowskiego pana młodego, któremu świadkowali wyłącznie katolicy. Pierwsza z nich to kmięć z Iwanowic, osoba ciesząca się dużą popularnością (występuje jako świadek w sumie 14 razy). W przypadku drugiej, wspomnianego wyżej pakciarza z Iwanowic, żeniącego się w wieku 40 lat, zwraca uwagę wiek – wszyscy pozostali żydowscy panowie młodzi w dniu ślubu mieli przeciętnie 19 lat.

W kontekście społecznej izolacji wskazanych wyżej grup warto przywołać narrację obecną w pismach reformatorów i społeczników pierwszej połowy XIX wieku, która to Żydów-spekulantów propinacyjnych i nadużywających władzy ekonomów wskazuje jako odpowiedzialnych za nędzne położenie chłopów⁶⁴.

Elita towarzyska

W celu uzyskania pełniejszego obrazu badanej zbiorowości możemy podjąć próbę identyfikacji najważniejszych osób w życiu towarzyskim parafii. Nasuwa się oczywiście pytanie, na jakiej podstawie można takiej oceny dokonać. Jedną z możliwości jest uszeregowanie badanych osób pod względem popularności, za odzwierciedlenie której można przyjąć liczbę prośeb na świadka. Zachowanie (dzięki konstrukcji grafu skierowanego) każdorazowego rozróżnienia między panem młodym i jego świadkiem pozwala wyeliminować wpływ tej pierwszej aktywności na kształt ostatecznej klasyfikacji⁶⁵. Jest to podyktowane założeniem, że w badaniu popularności mieszkańców parafii bycie poproszonym o świadkowanie jest bardziej znaczące niż sam fakt zawarcia małżeństwa.

⁶⁴ Por. Świętochowski, *Historja*, 140.

⁶⁵ Liczbie prośeb na świadka w analizowanej sieci odpowiada parametr *in-degree*, określający liczbę krawędzi sieci wpadających do wierzchołka (w grafie skierowanym).

Inne spojrzenie na kwestię kluczowych postaci w życiu lokalnej społeczności umożliwia parametr pośrednictwa⁶⁶. W kontekście parafii wskazuje on osoby o stosunkowo rozległym horyzoncie towarzyskim. Biorąc pod uwagę wykazaną wcześniej tendencję do przestrzennej koncentracji relacji świadkowania, można powiedzieć, że osoby charakteryzujące się wysoką wartością tego parametru były swego rodzaju oknem na świat swojej miejscowości. Były to zatem osoby kluczowe w procesie rozprzestrzeniania się wiadomości między miejscowościami, dobrze zorientowane w życiu parafii, do których na przykład można było się zwrócić, gdy trzeba było skontaktować się z kimś z sąsiedniej miejscowości w celu załatwienia jakiejś sprawy. Jest to zarazem w jakimś stopniu zbieżne z opisanym już mechanizmem doboru osób pełniących najważniejsze weselne urzędy – poszukiwano osób „światowych”. Być może zatem wyodrębnienie w ten właśnie sposób elity w pewien sposób nakierowuje nas przy okazji na nieuchwytny dzisiaj analogiczny ranking pod względem pełnienia funkcji obrzędowych.

Należy przy tym podkreślić, że powyższe klasyfikacje nie muszą być ze sobą zbieżne. Najpopularniejsi świadkowie niekoniecznie plasują się równie wysoko pod względem pośrednictwa. W tabeli 15 zaprezentowano klasyfikację pod względem liczby prośen na świadków (Ranking 1) oraz wartości parametru pośrednictwa (Ranking 2).

Tabela 15. Zestawienie kluczowych osób w strukturze sieci

Zawód	Miejscowość	Ranking 1	Ranking 2
1	2	3	4
Sołtys	Iwanowice	1	1
Piekarz	Iwanowice	2	6
Kołodziej	Iwanowice	3	2
Zagrodnik	Iwanowice	4	7
Kmieć	Iwanowice	5	8
Półrolnik	Damice	5	51
Sołtys	Przystańsko	6	14
Krawiec	Iwanowice	6	41
Półrolnik	Damice	7	12
Sołtys	Poskwitów	7	22
Gospodarz	Biskupice	7	55
Półrolnik	Poskwitów	7	20

⁶⁶ Ang. *betweenness*. Ze względu na charakter interpretacyjny tego parametru, obliczenia oparto o model grafu nieskierowanego. Parametry pośrednictwa, stopnia wierzchołka (*degree*) oraz bliskości (*closeness*) należą do najszerzej stosowanych wyróżników najważniejszych wierzchołków sieci. Znalazły one również zastosowanie w badaniach historyków, por. np. Ruffini, *Social Networks*.

1	2	3	4
Zagrodnik	Biskupice	8	30
Zagrodnik	Poskwitów	8	21
Zagrodnik	Maszków	8	91
Gospodarz	Damice	8	44
Kościelny	Iwanowice	8	27
Kmieć	Biskupice	9	13
Postylion	Iwanowice	9	69
Kmieć	Iwanowice	9	182
Zagrodnik	Damice	9	81
Sołtys	Poskwitów	10	74
Cieśla	Poskwitów	10	28
Podwójci	Iwanowice	10	86
Półrolnik	Krasieniec	10	5
Zagrodnik	Biskupice	10	64

Źródło: jak pod tabelą 1.

Szarym tłem wyróżniono osoby, które charakteryzują się wysoką liczbą prośzeń na świadka i równocześnie plasują się w pierwszej dwudziestce pod względem pośrednictwa. Można je wskazać jako najaktywniejszych uczestników życia towarzyskiego parafii. Zwraca uwagę, że pierwsza piątka zajmuje czołowe pozycje w obu rankingach. W ten sposób wyróżniają się oni jako prawdziwa elita towarzyska badanej społeczności.

Co ciekawe, każda z tych osób pochodzi z Iwanowic, co podkreśla centralną rolę tej miejscowości w życiu parafii. Sporą grupę wśród osób najczęściej proszonych na świadków stanowią sołtysi, bez wątpienia cieszący się prestiżem w swoich miejscowościach. Warto w tym miejscu przytoczyć ustalenia francuskich badaczy, którzy wskazują na istnienie, szczególnie zauważalne w pierwszej połowie XIX wieku, tzw. grupy świadków zawodowych. Tworzyły ją osoby, które wyjątkowo często pełniły tę funkcję ze względu na swoją piśmienność lub po prostu potrzebę uzupełnienia wymaganej liczby świadków. Najczęściej byli to przedstawiciele lokalnej administracji⁶⁷. Można zastanowić się, w jakim stopniu analogiczne zjawisko odpowiada za kształt powyższej listy, a szczególnie za fenomen popularności najczęściej wybieranego świadka, iwanowickiego sołtysa. Próbując odpowiedzieć na to pytanie, można porównać świadków kościelnych i cywilnych dla ślubów o podwójnej rejestracji, przy których pojawiły się interesujące nas osoby. Okazuje się, że sołtys iwanowicki występował równocześnie jako świadek cywilny i kościelny w aż 70% przypadków. Jest to najwyższa wartość spośród wszystkich osób plasujących się w wyróżnionej pierwszej piątce; dla

⁶⁷ Gourdon, *Réseaux des femmes*, 37.

pozostałych odsetek ten waha się między 33 a 57%. Sugerować to może, że wybór sołtysa na świadka miał jednak podłoże prestiżowe. Warto przy tym zauważyć, że w przypadku tradycyjnych ról obrzędowych, które wymagały szczególnych umiejętności interpersonalnych, znajomości obyczajów i oglądy, wykształciła się instytucja stałych urzędników weselnych. Zostawały nimi osoby powszechnie uznawane za najlepiej się do tego celu nadające; czasem rola ta przechodziła z ojca na syna lub z matki na córkę⁶⁸. Być może zatem w przypadku świadkowania cywilnych mamy do czynienia z podobnym mechanizmem, a sołtys z racji pełnionego urzędu był postrzegany nie tyle jako osoba „pod ręką”, ile najwłaściwsza do pełnienia takiej funkcji. Równocześnie zwraca uwagę obecność na liście przedstawicieli zawodów uznawanych na wsi za przydatne, jak kołodziej czy cieśla. Możliwe, że mamy tu do czynienia ze wskazanym już przez badaczy mechanizmem dobierania świadków pod kątem ich *przydatności* i przyszłych przysług, które mogłyby wyświadczyć⁶⁹.

Podsumowanie

Dla interpretacji relacji towarzyskich przez pryzmat ceremonii ślubnych istotny jest odmienny charakter trzech możliwych do pełnienia funkcji. Co ciekawe, płaszczyzny religijna, świecka i obrzędowa zazębiają się wzajemnie, a punkt ich przecięcia wydaje się miejscem, w którym możemy odnaleźć sylwetkę świadka idealnego: mężczyzny w średnim wieku, wyróżniającego się ze względu na pozycję zawodową lub zamożnego, obytego. Wydaje się, że tacy właśnie ludzie stali na szczycie parafialnej towarzyskiej drabiny jako najbardziej szanowani członkowie społeczności.

Badana społeczność okazała się zróżnicowana wewnątrz. Oprócz spodziewanej większości rolniczej, w metrykach pojawiają się przedstawiciele wielu różnych zawodów. Okazuje się przy tym, że horyzonty towarzyskie mieszkańców parafii często wykraczały poza ich własną kategorię zawodową. W kontekście przestrzennym zarysował się układ obejmujący grupy zaprzyjaźnionych wsi. Do najsilniej dzielących społecznie czynników należały wyznanie oraz piśmienność – ale co ciekawe, tylko wtedy, gdy szła ona w parze z określonym statusem społecznym.

Obrana podstawa źródłowa otwiera dwie zasadnicze perspektywy: porównanie uzyskanych wyników z rezultatami innych badaczy analizujących relacje świadkowania w zespołach napoleońskich metryk cywilnych oraz odniesienie

⁶⁸ Gołębiowski, *Lud*, 241.

⁶⁹ Gourdon, *Réseaux des femmes*, 37.

uzyskanych obserwacji do dotychczasowych ustaleń badaczy historii wiejskiej. Co ciekawe, w obu przypadkach można prześledzić szereg zbieżności, ale i zauważalne różnice. Spojrzenie międzynarodowe jest o tyle interesujące, że pokazuje ono, jak pod wieloma względami zupełnie różne społeczności dostosowały się do nowości, jaką była napoleońska koncepcja małżeństwa cywilnego. Nieuniknione różnice pojawiają się oczywiście jako pochodna odmiennych w różnych krajach tradycji i obyczajowości, ale również, co być może jeszcze istotniejsze, odmiennego charakteru szerzej badanego na zachodzie środowiska miejskiego i analizowanego tutaj środowiska wiejskiego. Zbieżności wyrażają się między innymi w powszechnym postrzeganiu roli świadka w kategoriach prestiżowych, co znajduje odzwierciedlenie w zauważalnej różnicy wieku wobec pana młodego. Z drugiej strony można również wskazać pewne elementy rodzimej recepcji nowej rejestracji, między innymi – jak się wydaje – brak potrzeby istnienia tzw. świadków urzędowych wobec występującego w niewielkiej, mało mobilnej społeczności popytu na zagospodarowanie wszystkich możliwych funkcji weselnych, głównie pod kątem prestiżowym. Wydaje się przy tym, że ta właśnie charakterystyka parafii iwanowickiej leży u podstaw obserwowanych różnic. Dodatkowo zastosowana metoda stwarza możliwości dalszego rozszerzania analizy przez powiększanie i różnicowanie bazy danych źródłowych.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Diecezjalne w Kielcach. Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Iwanowicach, sygn. 2623/10.
- Archiwum Narodowe w Krakowie. Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0.
- Archiwum Narodowe w Krakowie. Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Iwanowicach, sygn. 29/357/0.
- Archiwum Narodowe w Krakowie. Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Goszczy, sygn. 29/356/0.
- Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy.* Warszawa: Drukarnia Xięży Piarów, 1811.
- Perthées, Karol. *Mapa szczególna Województwa Krakowskiego i Księstwa Siewierskiego.* 1 : 225 000. Paryż: P.F. Tardieu, 1792. oai:jbc.bj.uj.edu.pl:407.
- Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie: Zone 5, Kol. XXII: Krakau.* 1 : 75 000. Wien: Kaiserlich-Königliches Militär-Geographisches Institut, 1906. oai:jbc.bj.uj.edu.pl:291394.
- Topograficzna karta Królestwa Polskiego: Kol. III, Sek. VIII.* 1 : 126 000. Warszawa: Zakład Sztycharsko-litograficzny Karola Fryderyka Mintera, 1839. <https://polona.pl/item/3742198/21>.

Opracowania

- Barańska, Anna. *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815–1830)*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2008.
- Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, Cezaria. *Łańcuch tradycji. Teksty wybrane*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2005.
- Blondel, Vincent D., Jean-Loup Guillaume, Renaud Lambiotte, Etienne Lefebvre. „Fast Unfolding of Communities in Large Networks”. *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment* 10 (2008): P10008 <https://doi.org/10.1088/1742-5468/2008/10/P10008>.
- Bughmans, Tom. „Thinking Through Networks: A Review of Formal Network Methods in Archaeology”. *Journal of Archaeological Method and Theory* 20 (2013), 4: 623–662. <https://doi.org/10.2307/43654602>.
- Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego. T. 1, nr 1–12*. Warszawa: Drukarnia Xięży Piarów, 1810.
- Fedorowski, Michał. *Lud z okolic Żarek, Siewierza i Pilicy*. Warszawa: Skład główny w księgarni M. Arcta, 1888.
- Fertig, Christine. „Rural Society and Social Networks in Nineteenth-Century Westphalia: The Role of Godparenting in Social Mobility”. *Journal of Interdisciplinary History* 39 (2009), 4: 497–522. <https://doi.org/10.1162/jinh.2009.39.4.497>.
- Gołębiowski, Łukasz. *Lud Polski. Jego zwyczaje, zabobony*. Warszawa: Drukarnia A. Gałęzowskiego i Spółki, 1830.
- Gourdon, Vincent. „Les témoins de mariage civil dans les villes européennes du XIXe siècle: quel intérêt pour l'analyse des réseaux familiaux et sociaux”. *Histoire, Économie et Société* 27 (2008), 2: 61–87.
- Gourdon, Vincent. „Réseaux des femmes, réseaux de femmes. Le cas du témoignage au mariage civil au xixe siècle dans les pays héritiers du Code Napoléon (France, Pays-Bas, Belgique)”. *Annales de démographie historique* 112 (2006), 2: 33–55. <https://doi.org/10.3917/adh.112.0033>.
- Guzzi-Heeb, Sandro. „Kinship, Ritual Kinship and Political Milieus in an Alpine Valley in 19th Century”. *The History of the Family* 14 (2009), 1: 107–123. <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2009.01.002>.
- Hamberger, Klaus, Cyril Grange, Michael Houseman, Christian Momon. „Scanning for Patterns of Relationship: Analyzing Kinship and Marriage Networks with Puck 2.0”. *The History of the Family* 19 (2014), 4: 564–596. <https://doi.org/10.1080/1081602X.2014.892436>.
- Kodrębski, Jan. „Prawo rzymskie a Kodeks Napoleona w Polsce XIX wieku”. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica*, 38 (1988): 155–174.
- Leeuwen, Marco H.D. van, Ineke Maas, Andrew Miles. *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven: Leuven University Press, 2002.
- Łączyński, Zenon, red. *Prawo cywilne obowiązujące w województwach centralnych (reprint z wydania Warszawa 1937)*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1997.

- Martin, Shawn, W. Michael Brown, Richard Klavans, Kevin W. Boyack. „OpenOrd: An Open-source Toolbox for Large Graph Layout”, *Proceedings SPIE* 7868: 786806. <https://doi.org/10.1117/12.871402>.
- Misztal, Henryk. *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1996.
- Newman, Mark E.J., Michelle Girvan. „Finding and Evaluating Community Structure in Networks”. *Physical Review E* 69 (2004), 2: 026113. <https://doi.org/10.1103/PhysRevE.69.026113>.
- Pelczar, Józef. *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i w Królestwie Polskiem*. Kraków: nakładem autora, 1890.
- Poisot, Timothée. „An a Posteriori Measure of Network Modularity”. *FI000Research* 2 (2013): 130. <https://doi.org/10.12688/f1000research.2-130.v3>.
- Prakash, B. Aditya, Mukund Seshadri, Machiraju Sridhar, Christos Faloutsos. „EigenSpokes: Surprising patterns and Scalable Community Chipping in Large Graphs”. W: *Advances in Knowledge Discovery and Data Mining. 14th Pacific-Asia Conference, PAKKD 2010 Proceedings Part II*, red. Mohammed J. Zaki, Jeffrey Xu Yu, B. Ravindran, Vikram Pudi, 435–448. Berlin–Heidelberg: Springer, 2010.
- Rostworowski, Emanuel. „Rola urzędu wiejskiego w walce klasowej wsi”. W: *Studia z dziejów wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII wieku. Praca zbiorowa Katedry Historii Polski Nowożytnej i Najnowszej Uniwersytetu Jagiellońskiego i Pracowni Badań Agrarnych Instytutu Historii PAN*, red. Celina Bobińska, 363–400. Warszawa: Książka i Wiedza, 1957.
- Ruffini, Giovanni. *Social Networks in Byzantine Egypt*. Nowy Jork: Cambridge University Press, 2011.
- Słomka, Jan. *Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dzisiejszych. Z przedmową dr. Franciszka Bujaka, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Krakowska Drukarnia Nakładowa, 1912.
- Sulimierski, Filip, Władysław Walewski, Bronisław Chlebowski, red. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880.
- Świętochowski, Aleksander. *Historja chłopów polskich w zarysie. Cz. 2: W Polsce podległej*. Lwów–Poznań: Wydawnictwo Polskie, 1928.
- Wnęk, Konrad. *Własność nieruchomości w Krakowie w połowie XIX w.: studia nad starym katastrzem galicyjskim*. Kraków: Historia Iagellonica, 2011.
- Wyżga, Mateusz. „Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej. Z badań nad mikroregionem krakowskim”. *Przeszość Demograficzna Polski* 37 (2015), 2: 95–128. <https://doi.org/10.18276/pdp.2015.2.37-05>.
- Ziółek, Ewa M. *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2012.

Życie towarzyskie dziewiętnastowiecznej wiejskiej parafii. Analiza sieci społecznych

Streszczenie

Artykuł prezentuje szczegółowy obraz relacji społecznych między mieszkańcami wiejskiej parafii Iwanowice na przestrzeni piętnastu lat (1811–1825). W badanej społeczności, choć w przeważającej mierze rolniczej, odnaleźć można przedstawicieli zaskakująco wielu grup zawodowych, w tym licznych rzemieślników oraz różnego szczebla zarządców i urzędników. Zastosowanie metod analizy sieciowej pozwala na odtworzenie złożonej struktury powiązań towarzyskich na podstawie zespołu danych pochodzących z metryk ślubnych. Okazuje się, że przynależność do wspólnej kategorii zawodowej nie jest czynnikiem decydującym o kształcie całości sieci społecznej, choć przedstawiciele niektórych profesji – żołnierze oraz ekonomowie – wyraźnie preferowali własne środowisko. Analogiczne zjawisko można zaobserwować w przypadku społeczności żydowskiej. Piśmienność nie wydaje się stanowić samodzielnego kryterium doboru relacji; funkcjonuje ona w ścisłym powiązaniu z innymi czynnikami, jak określony status społeczny. O dużym znaczeniu centralnej miejscowości parafii jako lokalnego ośrodka życia towarzyskiego świadczy silna sieć powiązań Iwanowic z otaczającymi je wsiami, a także fakt, iż to właśnie stamtąd wywodziła się swoista elita towarzyska badanej społeczności.

Słowa kluczowe: Iwanowice, wieś, parafia, wspólnota, relacje społeczne, sieć społeczna, social network analysis, SNA, demografia historyczna

Social Life of a 19th Century Rural Parish. A Network Analysis

Summary

The paper presents a detailed view of social relations within a rural parish of Iwanowice over the course of fifteen years spanning from 1811 to 1825. The parish population, although mainly agricultural, consisted of a notable portion of various craftsmen as well as some managerial and clerical workers. Application of network analysis techniques to researching a data set of marriage certificates uncovers a complex and diversified order of social relations within the community. While occupational status does not appear to be the factor shaping the relations as a whole, members of two occupational groups: soldiers and farm administrators seem to form distinctive cliques. Clustering tendency is also prominent within the Jewish population. Literacy does not act as a socially dividing factor on its own, but only when combined with a certain social status. Strong ties between

the central village of Iwanowice and its surrounding neighbours, together with the fact that the top five most prominent actors of the network all came from Iwanowice, reveal the significance of the parish largest village as a centre of social life of the community.

Keywords: Iwanowice, village, parish, community, social relations, social network, social network analysis, SNA, historical demography